

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 03.05.2018 ✓Accepted/Kabul: 03.07.2018

DOI: 10.30794/pausbed.420787

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sarikoyuncu, A. ve Tomalı A. (2019). "Milli Mücadele Dönemi'nde Denizli Sağlık Hizmetleri", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, s.1-20.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE DENİZLİ SAĞLIK HİZMETLERİ

Ali SARIKOYUNCU*, Ali TOMALI**

Özet

Milli Mücadele Dönemi, Türk ulusunun varlığını ve bağımsızlığını korumak için maddi ve manevi tüm olanakların seferber edildiği önemli bir dönemi içerir. Bu dönemde, Anadolu'nun bir çok yerinde olduğu gibi, Denizli'de de Müftü Ahmet Hulusi Efendi önderliğinde işgale karşı direniş başlamıştır. Dönemin olağanüstü şartları sebebiyle; İkmal, Lojistik ve Sağlık Hizmetleri gibi hayati öneme sahip faktörler Milli Mücadele'nin sonucunu önemli ölçüde etkilemiştir. Bu araştırmada, Milli Mücadele Dönemi'nde Denizli'de gerçekleştirilen Sağlık Hizmetleri, Denizli Memleket Hastanesi'nin kuruluşu ve çalışmaları ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Denizli ve art bölgesindeki faaliyetlerinin tematik olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, İstiklal Harbi Sıhhiye Raporları, Kızılay Arşiv Belgeleri, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Faaliyet Raporları ve basılı eserler incelenmiştir. Araştırma sonucunda, sözü edilen kurum ve kuruluşların, Denizli ve çevresinde vuku bulan işgal hareketinin başarısızlığa uğratılması sürecinde, hem cephede hem de Denizli merkez ve kazalarında sağlık alanında yaptıkları hizmetler ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Denizli, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Sağlık Hizmetleri, Memleket Hastanesi.

DENİZLİ HEALTH SERVICE IN PERIOD OF THE NATIONAL STRUGGLE

Abstrac

The National Struggle Period includes an important period in which all material and spiritual possibilities are mobilized to preserve the existence and independence of the Turkish nation. In this period, as well as being in many parts of Anatolia, the resistance against the occupation started under the leadership of Mufti Ahmet Hulusi Efendi in Denizli. Due to the extraordinary circumstances of the period; Factors such as Supply, Logistics and Health Services have had a significant impact on the outcome of the National Struggle. In this research, it was aimed to thematically investigate the establishment and work of the Health Services, Denizli National Hospital in Denizli during the National Struggle Period and the activities of Red Crescent Society in Denizli and art zone. In this context, the Independence War Report, Red Crescent Archive Documents, Red Crescent Activity Reports and printed periodicals were examined. As a result of the research, the mentioned institutions and organizations will try to put forward the services they performed in the field of health in both frontal and maritime centers and accidents during the failure of the invasion movement that occurred in Denizli and its environs.

Keywords: National Struggle, Denizli, Red Crescent Community, Health Service, Country Nospital.

1. GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'na Almanya'nın başını çektiği İttifak Devletleri'nin yanında katılan Osmanlı Devleti, savaştan yenik ayrıldı ve İngiltere'nin öncülüğündeki İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. İtilaf Devletleri, Mütareke sonrasında Anadolu'nun kendi aralarında taksim edilmesi planını harekete geçirdi ve işgallere başladı. İşgaller karşısında ülkenin içinde bulunduğu durumdan ancak topyekün bir direnişle kurtulacağına inanan Mustafa Kemal, Samsun'a hareket ederek Milli Mücadele'yi başlattı.

*Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, KÜTAHYA.

e-posta: ali.sarikoyuncu@dpu.edu.tr (orcid. org/0000-0003-4646-0056)

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, KÜTAHYA.

e-posta: ali.tomali@ogr.dpu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-9560-7723)

İşgallerle birlikte yaşanan gelişmelere doğru teşhisi koyan ve “tam bağımsızlık” anlayışını benimseyen Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları, İstanbul’da kontrolü düşman kuvvetlerinin elinde olan Yüksek Komiserliğin kurulması ve İngiliz yanlısı Tevfik Paşa Kabinesi’nin iktidara getirilmesi üzerine, İstanbul’da kalarak bağımsız bir Türk Devleti’nin kurulamayacağını, bunun için de Anadolu’ya geçerek Milli Mücadele’nin başlatılmasına karar vermişlerdi. Bu bağlamda, Milli Mücadele hareketinin kıvılcımlarını meşaleye dönüştürme gerekliliği diğer bir ifadeyle Milli Mücadele’nin Reel Politik’i ortaya çıkmıştı.¹

Milli Mücadele Dönemi’nin olağanüstü şartlarında cephelerde mücadele veren TBMM Hükümeti, aynı zamanda ülke çapında bunalıma yol açan bulaşıcı hastalıklarla da uğraşı halindeydi. Cephelerde savaşan askerlerle, Anadolu’daki yoksul halkın karşılaştığı salgınlardan ne kadar kişinin yaşamını yitirdiği ise tam olarak bilinemiyordu. İmzalanan mütareke sonrası sağlıkla ilgili genel durum ise, önceki dönemlerin devamı niteliğinde ve sorunlu bir yapıdaydı. Nitekim bu dönemde sadece İstanbul ve boğazlar çevresinde verem, kolera, tifo, tifüs, veba ve çiçek gibi hastalıkların hızlı bir şekilde yayılması tedirginlik yarattı ve önlem alma yoluna gidildi.² Bu bağlamda Milli Mücadele’nin seyrini etkileyen sağlık hizmetlerinin daha kapsamlı yürütülmesi adına bir dizi yenilikler yapılarak sağlık kurum ve kuruluşların etkinliğinin artırılması yoluna gidildi.

Milli Mücadele’nin başlangıcında Ankara’da kurulan ilk Milli Hükümet bünyesinde, toplumun sağlık ve sosyal yardım işlerini yürütmek üzere 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı Kanun’la “Sihhiye-i Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti” kuruldu ve ilk bakanı da Dr. Adnan Adıvar seçildi.³ Yeni hükümetin bu önemli atılımı sonrasında kurulan Vekalet’in politikası ve çalışma alanı belirlendi. Buna göre, salgın hastalıklarla mücadele etmek, koruyucu tedbirleri geliştirmek, doktor ve diğer sağlık personeli açığını kapatmak ayrıca sağlık kurum ve kuruluşların sayısını artırmak en temel amaçlardandı. Bunların yanında, Teşkilat’ın yapısını geliştirerek Milli Mücadele’nin zorlu şartlarında cephe ve cephe gerisinde duyulan sağlık ihtiyacını en nitelikli şekilde karşılayarak milli kuvvetlerin yükünü hafifletmek yeni Sihhiye Teşkilatı’nın planları arasındaydı.

2. MİLLİ MÜCADELE’DE YÜRÜTÜLEN SAĞLIK HİZMETLERİ VE SALGINLAR

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Osmanlı coğrafyasında sağlık sisteminin istinat noktası, hastanelerin askeri hiyerarşiye göre tesis edilmesine bağlıydı. Bu hiyerarşiye uygun olarak ülke genelindeki dağılıma bakıldığında ise görünüm şöyleydi: Karargah merkezi Afyonkarahisar’da olan XII. Kolordu, Ankara’da XX. Kolordu, Diyarbakır’da XIII. Kolordu ve Erzurum’da XV. Kolordular mevcuttu. Bu Kolorduların kendi bünyesinde revir, hastane ve ilk yardım merkezleri bulunmaktaydı. Misal vermek gerekirse, XII. Kolordu emrinde bulunan Konya’da 400, Niğde’de 200, Kütahya’da 50, Afyon’da 200, Uşak’ta da 50 yataklı hastane hizmet vermekteydi.⁴

1919 yılı başlarında, yürütülmekte olan sağlık hizmetlerinin önemli bir bölümünü bünyesinde barındıran askeri hastaneler ve diğer sağlık kurumları yeterli sayıya sahip değildi. Eldeki mevcut hastanelerde araç-gereç, doktor sayısı ve malzeme eksikliği sebebiyle sıkıntı yaşanmaktaydı. Bu yoksunluk ve yoksulluğa rağmen var olan imkanlar dahilinde tedbirler alınıyor, özellikle de kışla ve hastanelerde haşarattan dolayı hastalıkların yayılmasının önüne geçilmeye çalışılıyordu. Bu kapsamda erlerin tıraş ve temizliklerine özen gösterilmesi yönünde uyarılar yapılıyordu. Ayrıca, mütareke şartlarına göre terhis edilen askerler arasında hasta olanların, tedavileri tamamlandıktan sonra gönderilmesi birliklere bildiriliyordu.⁵

Ayrıca savaş durumuna geçen ordu birliklerinden gelen bilgilere göre, birçok kuruluşta hekim olmadığı anlaşıldığından, öncelikle sıhhiye bölüğü ve seyyar hastanelere mesnet olmak üzere her tümden iki tabip, bir eczacı, bir inzibat subayı ve hesap memurundan oluşan dört sedye ve dört arabalı sıhhiye müfrezeleri hazırlanmıştır. Memleketleri işgal altında olduğundan dolayı evlerine gidemeyen hava değişimli personelle birlikte malul olan hastaların hastanelerde bakımı mümkün olmadığından nekahathaneler teşkil edilmiş ve bu hususla ilgili talimatnameler yayınlanmıştır.⁶

Osmanlı Devleti’nde Milli Mücadele’nin ilk günlerinden itibaren sunulan sağlık hizmetleri istenilen seviyede değildi ve toplumun birçok yerinde görülen veba, kolera, çiçek, verem vb. salgın hastalıklar için karantina tedbirleri uygulanmaya çalışılıyordu. İtilaf Devletleri’nin Anadolu’yu işgale başlaması ile bu işgallere tepki gösteren Türk halkı, bir yandan da salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalıyordu. Bu dönemde salgın durumunda olan

1 Tahir Kodal, (2012), “Milli Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa ve Denizli İlişkileri”, *Belgi*, S.3, 2012/1-Kış, s.242.

2 Zafer Koşlu ve Saadet Altay, (2009), “Milli Mücadele Sürecinde Türk Ordusu’nda Sağlık Hizmetleri (1919-1922)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Osmangazi Tıp Dergisi*, C.31, S.3, Eylül 2009, Eskişehir: s.77.

3 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 1, Cilt 1, 24 Nisan 1336 (1920), s.30-32. *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 1, Cilt 1, 3 Mayıs 1336 (1920), s.196-198.

4 *Türk İstiklal Harbi VII. Cilt*, (1975), T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara: s.516.

5 Koşlu ve Altay, *a.g.m.*, s.77.

6 *Türk İstiklal Harbi VII. Cilt*, s.520.

başlıca hastalıklar; humma, sıtma, kızamık, kabakulak, yılançık, dizanteri, iskorbüt⁷, frengi, çiçek ve tetanos'tur. Ayrıca salgın seviyesinde olmamakla birlikte tifo, tifüs ve kuduz vakalarına da rastlanılıyordu. Bunların dışında sıtma ve verem hastalığına yakalanan kişi sayısı da bir hayli fazlaydı.⁸

Şöyle ki savaş yıllarında istatistikler çok düzenli tutulamamış fakat bazı bölgelerle ilgili kayıtların olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Samsun bölgesinde % 70, Ordu'da % 50, Toros tünellerinde çalışan işçilerde % 50, Söke civarında % 44 ve İstiklal Harbinde savaşıyor olan askerlerde de % 40 oranında sıtma mikrobuna rastlanmıştır. Ayrıca tutulan bir başka istatistiğe göre 1917-1925 yılları arasında en çok sıtmalı hastanın olduğu iller arasında % 90 oranıyla Ankara ile Denizli olduğu anlaşılmıştır.⁹

Bahsi geçen dönemde ilgili olarak cephede mücadele eden askerlerin birçoğunun savaş nedeniyle hayatını kaybettiği bilinmekle birlikte, önemli bir bölümünün de hastalıklardan yaşamını yitirdiği Milli Mücadele Dönemi'ne ait Sıhhiye Raporları'ndan anlaşılmaktadır. Çeşitli hastalıklardan dolayı 336 (1920) Haziran ile 339 (1923) Temmuz tarihleri arasında yaşamını yitiren ve hastalığa yakalanan askerlerin sayılarını gösteren tablo aşağıda verilmiştir.¹⁰

Tablo 1: İstiklal Harbinde Hastalığa Yakalanan ve Vefat Eden Asker Sayılarını Gösteren Cetvel

Yıllar	336 (1920)		337 (1921)		338 (1922)		339 (1923)	
	Vefat	Hastalığa Yakalanan	Vefat	Hastalığa Yakalanan	Vefat	Hastalığa Yakalanan	Vefat	Hastalığa Yakalanan
Lekeli Humma	6	32	78	474	402	2387	66	532
Humma-i Racia	3	335	71	2668	202	3905	2	114
Çiçek	2	13	71	523	86	501	25	215
Kara Humma	1	1	22	61	70	229	18	43
Paratifo*	-	-	-	-	8	67	13	63
Kızıl	-	-	2	7	2	7	1	4
Kızamık	1	3	18	142	4	150	10	135
Kabakulak	1	77	3	2721	9	4709	6	3290
Yılançık**	2	34	54	1308	316	4442	28	509
Dizanteri	88	148	286	1984	270	2507	61	1172
Nezle-i Müstevliye	180	553	755	6454	216	5331	52	850
İskorbüt	1	36	13	646	92	4192	18	462
Sarı Sahaya İltihabı	1	2	33	62	31	45	12	15
Tetanos	1	1	3	16	-	8	-	-
TOPLAM	287	1235	1409	17066	1708	28480	312	7404

Kaynak: İstiklal Harbi Sıhhi Raporu, (28.12.1341), s.48-51.

*Paratifo, Tifo benzeri mikrobik bir bulaşıcı hastalıktır. Paratifo mikropları hasta olan kişinin idrarında, kanında veya büyük abdestinde bulunur. Karasinekler de hastalığın bulaşmasında etkilidir. Paratifo, Salmonella paratyphi A, B ve C baktarılarının yol açtığı ve semptomları tifoya benzer bir hastalık türüdür. İçinde bol miktarda bakteri bulunan yiyecek ve içeceklerin çiğ ya da az pişmiş olarak tüketilmesi yoluyla gelişmektedir. bkz. "Tifo ve Paratifo Nedir", <http://www.dunyabulteni.net/genel/131237/tifo-ve-paratifo-nedir>. (Erişim Tarihi: 05.06.2018)

**Yılançık hastalığı; deride meydana gelen bir iltihap ve sıyrık sonucu ortaya çıkan hastalık türüdür. Erizipel olarak da adlandırılan bu hastalık, diyabetik, genel durumu bozuk, böcek ısırıkları, doku tramaları, tırnak çekme, hayvan ısırması ve alkolik kişilerde daha çok görülür. Hastalığa sebep olan mikrop, Amil denilen küçük ve yuvarlak bir bakteri şeklindedir. Vücuda nüfuz etmesi sonucu hızlı bir şekilde yayılır ve en çok da vücudun yüz kısmında, bacaklarda ve bebeklerin göbek kısmında görülürler. bkz. "Yılançık Hastalığı Nedenleri, Belirtileri ve Tedavisi", <https://www.saglikocagim.net/yanck-hastalg-erizipel-nedenleri-ve/>. (Erişim Tarihi: 05.06.2018)

7 İskorbüt; Vücuttaki C vitamini eksiliğine dayanan bir hastalıktır. Düşük karbonhidratlı beslenmeden ve C vitamini içeren besinlerin tüketilmemesinden kaynaklanan iskorbüt hastalığına yakalanma yaşı 25-45 aralığındadır. Eskiçağlardan itibaren Denizci hastalığı olarak bilinen hastalıkta dengesiz beslenme önemli rol oynamaktadır. bkz. "İskorbüt Hastalığı Belirtileri ve Tedavisi", <https://www.hastalikvesaglik.net/iskorbüt-hastaligi-belirtileri-ve-tedavisi/>. (Erişim Tarihi: 03.04.2018)

8 Metin Kopar, (2017), "İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (1920-1923)", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C.4, No:8, s.223., Kurtuluş Savaşı devam ederken; tifo, tifüs, kolera, trahom, verem, sıtma, çiçek, sifilis (frengi) Anadolu'da çok yaygın görülmekteydi. Sakarya Vadisi'nde askerlere yapılan muayene sonucunda da % 49'unun kanında sıtma parazitine rastlanmıştır. bkz. Koçlu ve Altay, *a.g.m.*, s.90.

9 Fatih Tuğluoğlu, (2008), "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32, (4), s.353.

10İstiklal Harbi Sıhhi Raporu, (336-337-338 *Mudanya Mütarekesine Kadar*), Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesi, 4. Şube, 28.12.1341, Ankara: s.48-51.

Görüldüğü üzere savaş süresince lekeli humma, humma-i racia, çiçek, karahumma, paratifo, kızıl, kızamık, yılançık, kabakulak, dizanteri, nezle-i müstevliye, iskorbüt, sarı sahaya iltihabı ve tetanos gibi hastalıklar askerler arasında sıkça görülmüştür. En çok ölüme ve kalıcı hasarlara sebep olan hastalıkların; iskorbüt, yılançık, dizanteri ve nezle-i müstevliye olduğu diğer taraftan da bu hastalıkların 337 (1921) ve 338 (1922) yıllarında en yüksek seviyeye ulaştığı anlaşılmaktadır. Öyle ki, 1921 yılında 1.409, 1922 yılında ise 1.708 asker hastalıklardan dolayı yaşamını yitirmiştir. Toplamda ise 54.185 asker hastalığa yakalanırken 3.716'sı hayatını kaybetmiştir. Ayrıca salgın hastalıklardan dolayı hayatını kaybeden asker sayılarının azımsanmayacak kadar fazla olduğu görülmüştür.

Aynı zamanda Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi tarafında tanzim edilen bir başka kaynağa göre, çeşitli hastalıklardan dolayı hastanelere yatırılan askeri personel sayısı 4 Temmuz 1921 tarihi itibarıyla 24.730 olarak verilmiş olup, bunların içerisinde bulaşıcı hastalıklara yakalananların sayıları ve durumları ise şu şekildedir.¹¹

Tablo 2: Hastanelere Giren Personel Sayısını Gösteren 4 Temmuz 1921 Tarihli Cetvel

Hastalık İsmi	Hastalığa Yakalanan Kişi Sayısı	Vefat Eden Kişi Sayısı
Tifüs	11	3
Humma-i Racia	41	-
Çiçek	8	3
Kara Humma	6	1
Kızamık	4	-
Kabakulak	37	-
Yılançık	17	3
Dizanteri	113	12
Salgın Grip	125	1
İskorbüt	25	-
Menenjit	1	1
TOPLAM	388	24

Kaynak: Türk İstiklal Harbi II. Cilt, (Batı Cephesi), 1974, s.574.

Tablodan anlaşılacağı üzere, bahsi geçen tarihlerde hastanelere yatan askeri personellerin en çok salgın grip ve dizanteri vakalarından dolayı tedavi altına alındığı görülmektedir. Fakat ölüm vakalarının tedavi edilen hasta sayısına oranla daha az olduğu, en çok ölümün ise dizanteriden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Milli Mücadele boyunca cephede ve cephe gerisinde vuku bulan salgın hastalıklarla mücadele, Sıhhiye Vekaleti'nin öneri ve gayretleriyle farklı programlar dahilinde de yürütülmeye çalışılmıştır. Öyle ki Sosyal yardım işleri kapsamında yürütülen ve çok fazla açık olan Hekim ihtiyacını karşılamak için milletvekili hekimlerin zaman zaman hastanelerde görev yapması sağlanmıştır. Doktor ve diğer sağlık personeli açığının kapatmak, salgın hastalıklarla mücadele etmek ve koruyucu tedbirleri geliştirmek diğer önem verilen konular olarak ortaya çıkmıştır. Korunmaya muhtaç çocuklar ve göçmenlere yardımda bulunmak, çocuk ölümlerini azaltmak, nüfusu artırmak, karantina hizmetlerini geliştirmek ve gerekli yasal düzenlemeleri yapmak bu alanda yapılması düşünülen faaliyetlerdendi. Ayrıca bu dönemde bütçe hedeflerine harfiyen uyulmaya çalışılmış, Ordu'da salgın hastalıklarla iç içe yaşayan asker doktorların daha verimli çalışmalarını sağlamak üzere, doktorlara ikramiye verilmesi için kanuni düzenlemeye gidilmiştir.¹²

3. MİLLİ MÜCADELE'DE DENİZLİ SANCAĞI VE İŞGALE KARŞI TEPKİLER

Birinci Dünya Savaşı'nın sona erip Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonraki dönemde Denizli Sancağı; Buldan, Çal, Sarayköy, Garbi Karaağaç (Acıpayam) ve Tavas kazalarını da içine alan bir sancak konumundaydı. Yerli nüfusun küçük bir bölümü Rum ve Ermenilerden¹³ oluşuyordu. İdari olarak Aydın vilayetine, askeri bakımdan ise

¹¹ Türk İstiklal Harbi II. Cilt, (Batı Cephesi), 4. Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, (1974), T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No:1, Genelkurmay Basımevi, Ankara: s.574.

¹² Fatih M. Dervişoğlu, (2009), Milli Mücadele'de Sağlık Teşkilatına Bir Bakış, Cedit Neşriyat, Ankara: s.69-70.

¹³ 1917 yılı resmi istatistik verileri esas alınarak, İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmani Cemiyeti tarafından Fransızca olarak hazırlanan nüfus istatistiğine göre, I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği son yıllarda Denizli Sancağında (Kazalar dahil) 248.025 Türk, 3203 Rum, 557 Ermeni, 52

karargahı Aydın'da bulunan 57. Tümen'e bağlıydı.¹⁴

Mondros Mütarekesi'nin henüz mürekkebi kurumadan, İtilaf Devletleri mütareke hükümlerine aykırı olarak Anadolu'da yer yer işgallere koyuldular. Bu arada İngiltere'nin desteğini alan Yunanistan, Paris Barış Konferansı'nda tahrif edilmiş nüfus istatistikleriyle yürüttüğü ısrarlı politika sonucu, İzmir'in işgali için müttefiklerin onayını aldı ve Türk halkının tepkisiyle karşılaşmamak için işgal hareketi son güne kadar gizli tutuldu.¹⁵

Mütareke'nin ağır koşullarını bahane göstererek Anadolu'nun pek çok yerinde saldırılara başlayan işgal kuvvetleri, diğer şehirlerde olduğu gibi Denizli'de de tepkiyle karşılandı. Bu durum karşısında İstanbul Hükümeti, Heyet-i Nasiha¹⁶ adı verilen ve II. Abdülhamid'in oğlu şehzade Abdurrahim Efendi'nin de başkanlığını yaptığı bir heyet oluşturarak halkı yatıştırmak amacıyla Denizli'ye gönderdi.¹⁷ 16 Nisan 1919'da İstanbul'dan yola çıkan heyette; Ali Rıza, Süleyman Şefik, Hayret Paşa ile Bursa Müftüsü Ömer Fevzi ve Pazarcık Müftüsü Halil Fehmi Efendiler bulunuyordu. Ayrıca heyete Rum cemaatini temsilen eski mebus Yanko Güvenidis ve Dahiliye Nezareti Memur-in Kalemi Müdürü Ohannes eşlik ediyordu.¹⁸

İstanbul'dan hareket eden heyet; Bursa, Balıkesir, İzmir ve Aydın yolunu kullanarak 25 Nisan 1919 günü Denizli'ye ulaştı. Süleyman Şefik Paşa, hükümet konağı önünde toplanan halka padişahın selamını ileterek Hatt-ı Hümayunu¹⁹ okudu. Bu bildiriye göre Süleyman Şefik Paşa, mütareke şartlarına uyulmasını, Rumlarla iyi geçinilmesini ve saltanat makamının tehlikede olmadığını meydandaki halka anlattı. Heyet daha sonra, mutasarrıflık makamında bir süre dinlendikten sonra kendileri için ayrılan Tavassı oğlu Mustafa Bey'in evinde geceyi geçirerek ertesi sabah Denizli'den ayrıldı.²⁰ İstanbul Hükümeti'nin Heyet-i Nasiha girişimi, Denizli halkı üzerinde pek etkili olmadı.²¹ Çünkü, Denizli halkı bu konudaki kararlılığını, Yunan işgali öncesinde İzmir'de toplanan Redd-i İlhak Kongresine²² katılmakla göstermişti.²³

İzmir'in işgal edileceği yönündeki söylentilerin artması ve halkın yaşadığı panikten dolayı 17 Mart 1919'da İzmir Vali Vekili Nurettin Paşa'nın²⁴ girişimleri ile bir kongre toplandı. Kongre'de Yunanistan'a karşı nasıl bir tavır sergileneceği ve işgal karşısında nasıl hareket edileceği belirlenmeye çalışıldı.²⁵ Kongrenin üzerinden çok uzun zaman geçmeden Yunanistan 12 Mayıs 1919'da İtilaf Devletleri'nden İzmir ve art bölgelerini işgal edebilme

Yahudi ve 7 Katolik-Protestan yaşamaktaydı. Savaş sona erip mütareke başladığında ise, Denizli Sancağı'nda (Kazalar dahil) 243.542 Türk, 3184 Rum, 51 Yahudi, 557 Ermeni ve 7 Katolik bulunmaktaydı. bkz. Nuri Köstüklü, (1999), *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, AAM Yayınları, Ankara: s.164., Ayrıca bkz. Tahir Kodallı, (2009), *Denizli Nüfus Tarihi (1923-2008)*, Divan Kitap, Ankara: s.32-34., 21 Ekim 1918 tarihli Köylü Gazetesi'nde yayınlanan istatistiğe göre, Denizli Sancağı'ndaki Türk nüfusu 258.025, Rum nüfusu ise 3.203'tür. bkz. Mustafa Turan, (1999), *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923))*, AAM Yayınları, Ankara: s.24.

14 M. Şefik Aker, (1937), *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali, Askeri Mecmua*, C. I, İstanbul: s.27. Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat'ın ilk yıllarında idari bakımdan Eyalet ve Sancaklara bölünmüştür. Bu değişiklikte Denizli, Anadolu Beylerbeyliği'nin dağılması üzerine Aydın Eyaleti'ne bağlanmıştır. Denizli Sancağı, 1867 ıslahatında Menteşe ile birleştirilmiş, 1868'de de kaza olarak Aydın Sancağı'na bağlanmıştır. Bu durum 1882 yılı sonlarına kadar devam etmiş ve 10 Mart 1883 tarihinde tekrar sancak statüsünü kazanmıştır. Denizli; Sarayköy, Tavas ve Buldan kazalarından oluşan bu sancağa 1884 yılında Çal, 1888 yılında da Garbi Karaağaç (Acıpayam) kaza olarak dahil edilmiştir. 1910 yılında tekrar idari değişikliğe uğrayarak Bağımsız Mutasarrıflık haline getirilmiştir. Sınırları genişletilen Denizli'nin yönetim biçimi Cumhuriyet'in ilanına kadar Mutasarrıflık (Sancak) olarak kalmıştır. bkz. Tuncer Baykara, (1994), "Denizli" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C.IX, İstanbul: s.157-158., *Yurt Ansiklopedisi*, (1982), "Denizli", Anadolu Yayıncılık, C.III, s.2137-2138.

15 Emine Pancar, (2011), "Aydın Cephesi Kuva-yı Milliyesi için Yürütülen İş ve İkmal Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.21, S.2, Elazığ: s.275.

16 Heyet-i Nasiha hakkında detaylı bilgi için bkz. Mevlüt Çelebi, (1992), *Heyet-i Nasiha; Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Akademi Kitabevi, İzmir.

17 Tarhan Toker, (1983), *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, Denizli Sanayi Odası Yayınları, Denizli: s.28. Süleyman Altıparmak, (2008), "Cumhuriyet Dönemi Denizli Sosyal Tarihi (1923-1950)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Afyon: s.19.

18 Turan, a.g.e., s.210.

19 Hatt-ı Hümayun; Osmanlı diplomatiğinde padişahın kendi el yazısı ile yazılmış emirleri için kullanılan bir tabirdir. Bazı istisnai haller dışında padişahın bizzat kaleme aldığı hatt-ı hümayunlar, unvanına, beyaz üzerine, telhis veya takrir üzerine yazılanlar olmak üzere üç grupta toplanabilir. Detaylı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, (1997), "Hatt-ı Hümayun" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.16, Ankara: s.485-488.

20 Toker, *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, s.28.

21 Mithat Sertoğlu, (1968), "Milli Mücadelemizde Kahraman Denizli", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. I, S. 6, İstanbul: s.3.

22 Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda Yunanistan'a; Balıkesir, Aydın ve İzmir vilayetleri vaat edilmiş, bu haber ise Türk kamuoyunda tepkilerin doğmasına neden olmuştur. Bu gelişmeden kısa bir süre sonra İzmir'de Vali Vekili ve 17. Kolorodu Komutanı Nurettin Paşa'nın öncülüğünde İzmir Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyeti kuruldu. Kurulan bu cemiyet bir kongre yapılmasına karar verdi ve Balıkesir, Aydın ve Denizli'den delegeler gönderilmesini istedi. Kongre 23.3.1919'da açılmış ve Balıkesir, Aydın ve Denizli Sancaklarında Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin kurulmasına karar vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Köstüklü, a.g.e., s.65-71.

23 Tahir Kodallı, *Atatürk Döneminde Denizli (1923-1938)*, s.19., *Yurt Ansiklopedisi*, a.g.m., s.2140.

24 Denizli Müftüsü Ahmet Hulisi Efendi'nin, Nurettin Paşa hakkında anlattıkları ve yaptığı mülhakat hakkında bkz., Cemal Kutay, (1973), *Kuruluş ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara: s.45-46.

25 Ercan Haytoğlu, (2009), "Kuva-yı Milliye Döneminde Denizli'de Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri", *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (16), İstanbul: s. 95.

serbestisini aldı ve bunun üzerine Venizelos, hükümet yetkililerine durumu bildirdi. 14 Mayıs 1919 gecesi İngilizler'i bilgilendiren Yunan kuvvetleri, 14/15 Mayıs gecesi sabaha karşı İzmir'i işgale başladı.²⁶ Denizli Mutasarrıfı Faik Bey, işgal haberini öğrenir öğrenmez Müftü Ahmet Hulusi Efendi'yi, Askerlik Şubesi Başkanı Tevfik Bey'i, Belediye Başkanı Hacı Tevfik Bey'i ve eşraftan bazı kimseleri de yanına çağırarak İzmir'den gelen telgrafi okudu. Daha sonra heyet, halkı korku ve telaşa düşürmemek ve İzmir'de yaşananları anlatmak için belediye binası önünde bir miting yapmaya karar verdi. Bu mitingin düzenlenmesi görevini de Müftü Ahmet Hulusi Efendi üstlendi.²⁷

15 Mayıs 1919 sabahı Yunanlıların İzmir'i işgal etmesi üzerine gerçekleştirilen ilk protesto mitingi, işgalden yaklaşık dört saat sonra yapıldı.²⁸ 15 Mayıs günü sabah erkenden halkın bir kısmı hükümet konağı önünde, bir kısmı ise Türkocağı etrafında ve Müftülük dairesi önünde toplandı. Denizli Çaybaşı mahallesinde bulunan Türkocağı'ndan ve Delikliçinar'da İttihat ve Terakkicilerin toplantı yeri olan Meserret Kiraathanesi önünden hareket eden büyük bir kalabalık, şehrin en seçkin münevverleri, ihtiyat subayları ve öğretmenler, ellerindeki bayraklarla Bayramyerindeki belediye meydanına geldiler. Mutasarrıf Bey, Belediye Reisi ve şehrin ileri gelenlerinden bir grup, belediye balkonunda ayakta yer aldılar. Çalınan trampetlerle halk sükunete davet edildi ve Müftü Ahmet Hulusi Efendi, meydandaki halka gür ve heyecanlı bir sesle o tarihi konuşmasını gerçekleştirdi.²⁹

Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi okumuş olduğu bu fetvayla, İzmir'in işgal edilmesini şiddetle protesto etmiş ve yaklaşmakta olan tehlikeye karşı Denizli halkını mücadeleye davet etmiştir. Vatanın bir an bile savunmasız bırakılmayacağı vurgusu yapan Müftü Efendi, Milli Mücadele'nin de ilk "kutsal savaş (cihat)" fetvasını ilan etmiştir.³⁰ Bu bakımdan çok önemli bir yere sahip olan fetva, hem Denizli ve kazalarında, hem de Anadolu'nun birçok şehrinde protesto mitingleri düzenlenmesine temel oluşturmuştur.

15 Mayıs 1919 günü Denizli ve ilçelerinden gelen halkın katılımıyla düzenlenen miting sonrası, şehrin ileri gelenleri hükümet konağında bir araya gelerek, İtilaf Devletleri temsilciliklerine birer protesto telgrafi çektiler. Ayrıca çevre il ve ilçelerle de irtibat sağlanarak ortak bir direniş cephesi kurulması kararı alındı.³¹ Öyle ki, ilçelerde peyderpey mitingler yapılarak protestolar çekilmeye başlandı. 16 Mayıs'ta Tavas, Acıpayam ve Sarayköy, 17 Mayıs'ta da Çal'da işgali protesto eden mitingler düzenlendi.³²

Bu gelişmeye müteakip Denizli'de bulunan 57. Tümen'e bağlı 57. Topçu Alay Komutanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in, Yunan kuvvetlerinin Denizli'yi işgal edebileceği düşüncesiyle Müftü Ahmet Hulusi Efendi'yle birlikte hareket etmeye başlaması, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasını kaçınılmaz kılan bir etken oldu.³³ Bu gelişmeler neticesinde 29 Mayıs 1919 tarihinde Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin başkanlığını yaptığı, "Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti" kuruldu.³⁴ Bu şartlar altında kurulan heyet, bazen keresteci Ali Bey'in deposunda bazen de Meserret Otelindeki odalarında toplantılarını gerçekleştirdi. 6 Haziran 1919 tarihinde ise Denizli'de yedek subaylardan kurulu bir "Savaş Grubu" oluşturuldu. Kurulan bu savaş grubu sayesinde "Denizli Milli Savaş Cephesi" güçlendirilmiş ve Yunanlıların Menderes'in diğer tarafına geçmesi engellenmiş oldu.³⁵ Ayrıca 15 Temmuz'da da Denizli'nin Çal ilçesinde Heyet-i Milliye oluşturuldu ve Çal Müftüsü Ahmet İzzet Efendi, kasabanın ileri gelenlerini toplayarak, ulusal amaçlar için çalışacaklarını belgeleyen birer belge imzalatırdı. Belgede, verilen emirlere uymayanların da öldürüleceği ifade edildi.³⁶

Bölgede bu gelişmeler yaşanırken karşısında çok kuvvetli bir direniş görmeyen Yunan kuvvetleri, 27 Mayıs 1919'da Aydın'ı, 3 Haziran 1919'da da Nazilli'yi işgal ederek Denizli'ye doğru ilerleyişini sürdürmüştür. Denizli, o güne değin hazırlayabildiği silahlı milli kuvvetlerini Sarayköy'e göndererek Menderes nehri gerisinde düşman askerlerini durdurarak taarruza geçme kararı almıştır. Alınan bu kararı tatbik etmek için 8 Haziran'da Sarayköy'e bağlı Dailli köyü'ne karargah kurmuş ve Menderes geçitlerinin tutulmasını sağlamıştır. Bu sebeple Denizli, Milli

26 Toker, *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, s.35-36

27 Sarıkoçuncu, *a.g.e.*, s.78.

28 Cemal Kutay, (1977), *İstiklal Savaşının Maneviyat Ordusu*, İstanbul: s.58.

29 Toker, *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, s.29. Tütenk, *a.g.e.*, s.8-9., Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin konuşması için bkz. Sarıkoçuncu, *a.g.e.*, s.79-80., Kutay, *Kuruluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları*, s.51-52.

30 Kodal, *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa ve Denizli İlişkileri*, s.244-245., Kutay, *İstiklal Savaşı'nın Maneviyat Ordusu*, s.61.

31 Köstüklü; *a.g.e.*, s.65.

32 Sarıkoçuncu, *a.g.e.*, s.80-81., Mehmet Ali Uysal, (2016), *Her Yönüyle Denizli Kazası*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli: s.27.

33 Saim Türkman, (2008), "Kuva-yı Milliye'nin İlaş İkmali ve Heyeti Temsiliyenin Kaynakları", *Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, C.6, S.22, Ankara: Kasım, s.201.

34 Veysi Akın, (2009), *Sarayköy Heyet-i Milliyesi ve Milli Mücadele'de Sarayköy*, AAM Yayınları, Ankara: s.14.

35 Denizli Valiliği, (1968), *Denizli İl Yıllığı 1967*, Ayyıldız Matbaası, Ankara: s.133.

36 Nuray E. Keskin (Ed.), (2012), *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1919-1928 Cilt I*, içinde: "İşgal Yönetimi ve Kurtuluş Örgütlenmesi", Ankara Üniversitesi Yayın No:360, Ankara: s.36-37.

Mücadele’de ilk cepheyi tesis etme başarısını ve şerefini haklı olarak kazanmıştır.³⁷

29 Mayıs 1919’da kurulan Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti, kuruluşundan kısa bir süre sonra 12 Temmuz 1919’da daha iyi hizmet verebilmek için lağvedildi ve ismi “Denizli Heyet-i Milliyesi” olarak değiştirildi. Denizli’deki bu Milli kuruluş, yeni düzenlemede bir başkanlık ve altı şubeden oluşuyordu. Teşkilatlanmasını tamamlayan Heyet-i Milliye, gerekli çalışmalara başlayarak 18 Temmuz 1919’da Denizli’de seferberlik ilan etti³⁸ ve mücadeledeki etkinliğini ve kararlılığını ortaya koydu.

Yunan kuvvetlerinin 28 Haziran 1919’da Aydın’ı tekrar işgal etmesi üzerine Bozdağ’dan Kuşadası’na kadar uzanan ve merkezi Köşk olan Milli Aydın Cephesi’nin müdafaasında Denizli Heyet-i Milliyesi, maddi ve manevi her türlü desteği sağlamış ve bu uğurda birçok kayıplar vermiştir.³⁹ Bu bağlamda İstiklal Harbi Sıhhiye Raporları incelendiğinde, Milli Mücadele boyunca toplam şehit sayısının 9.167, yaralı sayısının 31.173, alınan esir sayısının ise 1.188 olarak tespit edildiği anlaşılmaktadır. Cephelede çatışmalar devam ederken şehit olan askerlerin künyeleri düzenli tutulmaya çalışılmış ve bağlı oldukları askerlik şubelerine bilgi verilmiştir. Sıhhiye Raporu kayıtlarına göre, Denizli ve kazalarından Milli Mücadele sürecinde şehit olan asker sayıları şu şekildedir:⁴⁰

Tablo 3: Askerlik Şubesi Kayıtlarına Göre Denizli ve Kazalarında Askeri Kayıplar

Askerlik Şubesi	Vefat Eden
Denizli	386
Buldan	7
Çivril***	80
Garbi Karaağaç (Acıpayam)	133
Sarayköy	94
TOPLAM	700

Kaynak: İstiklal Harbi Sıhhi Raporu, (28.12.1341), s.53-61.

Milli Mücadele boyunca Askerlik şubelerinin defterlerinde tutulan kayıtlara istinaden hazırlanan tabloda, Denizli ve kazalarında hayatını kaybeden asker sayısı 700 olup, en fazla kaybın Denizli merkezde olduğu anlaşılmaktadır. Merkeze bağlı kazalarda ise, 133 şehitle en çok kaybın yaşandığı yer Garbi Karaağaç olmuştur. Tabloda yer almayan Tavas ve Çal kazaları ile ilgili olarak da herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

Denizli ve çevresinde gerçekleşen Milli Mücadele çalışmaları ve teşkilatlanmalar, her ne kadar İstanbul hükümetini rahatsız etse de, Denizli halkı mücadeleye en başından itibaren katılma başarısı göstermiş ve fiilin de cephede yer almıştır. Bu bağlamda mücadelenin seyri açısından tavrını en net koyan illerden biri olmuştur. Ayrıca, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde hazırlanan genelge ve kongrelerle Milli Mücadele’nin programlı bir hale dönüşmesi sağlanmış ve bağımsızlık anlamında önemli kararlar alınmıştır. Anadolu’nun diğer illerinde olduğu gibi Denizli de kongrelere destek vermiş ve delegeler göndermiştir. Bu tavırla Denizli, Mustafa Kemal’in takdirini kazanan bir şehir olmuştur.

4. MİLLİ MÜCADELE’DE DENİZLİ SAĞLIK KURULUŞLARI

Denizli’de Milli Kuvvetlerin yürüttüğü sağlık hizmetleri, önceleri eldeki mevcut imkanlara göre ve mahalli seviyede idi. Daha sonraları ise yeni hastaneler ve sağlık kurumları açılmaya başlandı. Özellikle Kuva-yı Milliye’nin kuruluşundan sonra cepheye yakın olması sebebiyle ilk önce Denizli’de hastaneler açıldı ve Heyet-i Milliye’nin öncülüğünde birkaç büyük bina hastaneye dönüştürüldü.⁴¹

*** Çivril, 1910 yılında Afyonkarahisar iline bağlı bir kaza durumunda iken, 1925 yılında Denizli’ye bağlanarak ilçe statüsünü kazanmıştır.

37 Cumhuriyet’in 15. Yıldönümünde Denizli, (1938), Cumhuriyet Matbaası, Denizli: s.36-37.

38 Tütenk, a.g.e., s.26., Kodal, Atatürk Döneminde Denizli, s.22.

39 Cumhuriyet’in 15. Yıldönümünde Denizli, s.38.

40 Askerlik Şubelerine bildirilen ve kayıtları tutulan askeri kayıpların tamamını görmek için bkz. İstiklal Harbi Sıhhi Raporu, s.53-61.

41 Köstüklü, a.g.e., s.148, Aker, a.g.e., C.II, s.177.

Heyet-i Milliye Başkanlık Dairesi, merkezi yönetimi sağlarken, şubeler; gönüllü toplama, besleme, silahlandırma, cepheye asker gönderme, asayiş sağlama, istihbarat ve sağlık hizmetlerini yürütmekle görevlendirilmişti.⁴² Sağlık şubesi altıncı şube olup bu şubeye, toplanacak gönüllülerin sağlık durumlarıyla ilgilenilmesi ve Denizli’de kurulması planlanan hastane ile ilgili çalışma yapılması görevi verilmişti. Bu şubenin başkanlık görevine de nöbetleşe çalışmak üzere Tabip Mazhar (Müfit) Germe⁴³ ve Dr. Kazım Samanlı⁴⁴ beyler getirilmişti.⁴⁵

“Sağlık Kontrol Şubesi” olarak da bilinen altıncı şube, görevini yerine getirebilmek için faaliyetlere hemen başlamış ve Denizli’de bir Hastane açılmasını öngörmüştür. Daha sonraları bu amaçla kullanılmak üzere Denizli’de iki adet Hastane açılmıştır.⁴⁶ Milli hastane adıyla bilinen ve Sarayköy, Nazilli cephelerinin ilk günlerinde ve sonraları Milli Kuvvetlere çok büyük hizmeti olan bu hastanelerde, Dr. Mazhar Bey, Eczacı Hacı (Hasan) Bey ve Kızılay tarafından gönderilen heyette bulunan Dr. Kemal Şakir⁴⁷ Bey görev yapmışlardır.⁴⁸ Ayrıca 11.8.1919 tarihli yevmiye defteri kayıtlarına göre, Milli Hastane’de 14 Kuva-yı Milliye efradının görev yaptığı ifade edilmiştir.⁴⁹

Ayrıca 57. Tümen Komutanı Şefik Aker de hastane’nin Heyet-i Milliye’nin yardımcılarıyla kurulduğunu işaret etmiştir. Şöyle ki, 21 Haziran 1919’da Aydın-Çine istikametinde çarpışmalar şiddetlendiği zaman, önce Çine’de Fırka Başhekimisi (Ser Tabib) Binbaşı Galip Bey’in çabası ve yine Çine Heyet-i Milliyesi’nin yardımcılarıyla yaralıların tedavisi için bir hastane açılmıştır. Kızılay, Çine’de kurulan bu hastaneyi teslim alarak birkaç bölgede dispanser açılmasını sağlamıştır. Denizli’de de birkaç büyük binanın Heyet-i Milliye’nin yardımıyla hastane haline dönüştürüldüğünü aktarmıştır.⁵⁰

Denizli’de Milli Hastane’nin yanında bazı küçük çaplı sağlık kurumlarının da olduğu bilinmektedir. Fakat bunlarla ilgili herhangi bir belge mevcut değildir. Bunların yanında daha sonraları Nazilli’de de bir hastane açılmıştır. Çarpışmaların yoğunlaştığı dönemde Refet Bey’in (Bele) İstanbul’a giderek bizzat isteği üzerine Kızılay tarafından Nazilli’ye seyyar bir hastane gönderilmiştir. Dr. Lütfi Bey’in (Kırdağ) başhekimlik yaptığı bu hastanenin bölgeye çok hizmetleri ve faydası olmuştur. Ancak bu hastanenin düşman eline geçmesiyle hastane Denizli üzerinden Isparta’ya nakil edilmiştir.⁵¹

Anadolu’nun işgal altında olan bölgelerinde çatışmalar devam ederken 1920 yılı sonlarına doğru sağlık teşkilatı genişletilmeye çalışılmış, cephelere birer “Hasta Nakliye Müfrezesi”, tümenlerde on beş sedyeli, iki arabalı birer “Sıhhiye Bölüğü” ile eksik kadrolu on beş “Harp Hastanesi” açılmıştır. Nitekim, Dr. İbrahim Tali Bey hatıratında, Batı Cephesi’nde bulunan boş yatak sayılarını sıralamış ve Denizli’de 50 yataklı bir sağlık merkezinin olduğunu işaret etmiştir.⁵²

Elde edilen tüm bilgi ve belgeler, tam manasıyla 23 Eylül 1919 tarihinde hizmet vermeye başlayacak olan Memleket (Menzil) Hastanesi’nden önce, bölgede hizmet veren sağlık kurumlarının varlığını doğrulamaktadır.

42 Ercüment Kuran, (1988), “Milli Mücadele’de Aydın ve Nazilli Cephesi”, *Merkez Efendi Sempozyumu, (27-29 Haziran 1988)*, Türk Ocağı Denizli Şubesi Yayınları No:1, Manisa: s.183.

43 Mazhar (Müfit) Germe; 1884 yılında Aydın’da dünyaya gelmiştir. Babası Hacı Mehmet Emin Efendi’dir. İstanbul Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane’yi bitiren Mazhar Bey, Tabib olarak pek çok farklı kurum ve kuruluşta görev yapmıştır. Aydın Kuva-yı Milliye Teşkilatının da kurucusu olan Mazhar Germe, Aydın I. Dönem Milletvekiliği de yapmıştır. 6 Kasım 1967 tarihinde vefat etmiştir. bkz. Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (Ed.), (2010), *TBMM Albümü 1920-2010*, “1. Cilt 1920-1950”, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No:1, Ankara: s.13. Ayrıca, Denizli’de kurulan Memleket Hastanesi’nin ilk doktorudur. 1920’de Aydın Milletvekili olarak görevinden ayrılmış yerine Belediye Tabibi Dr. Kazım Samanlı Bey gelmiştir. bkz. Toker, *Denizli Tarihi*, s.162.

44 Dr. Kazım Samanlı; 1890 yılında Denizli’de dünyaya geldi. Denizli-Atalar Mahallesi eşraflarından Ali Bey’in oğludur. Orta öğrenimini Denizli’de tamamladı. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi’ni bitirdikten sonra operatör olarak Denizli Memleket Hastanesi’nde görev yaptı. Ayrıca Hükümet Tabibliği görevinde de bulundu. bkz. Kaptan, *a.g.e.*, s.199-200.

45 Tüten ve Toker şubenin sağlık işleri ile ilgili olduğunu ve Dr. Mazhar Bey ile Dr. Kazım Beyler’in görev yaptıklarını yazarken Lütfü Müftüler, şehrin asayişinden sorumlu olduğunu ve Şube Müdürü’nün Komiser Hamdi Bey olduğunu yazmaktadır. bkz. Lütfü Müftüler, (1947), *Milli Mücadele’de Denizli Heyet-i Milliyesi*, Balıkesir: s.11-15.

46 Mustafa Albayrak, (1998), *Milli Mücadele Dönemi’nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919 – 2 Ağustos 1920)*, AAM Yayınları, Ankara: s.100.

47 Kemal Şakir (Saraçoğlu); 1898 yılında Denizli’de doğdu. Tıp Fakültesi’nden mezun olduktan sonra Kuva-yı Milliye’ye katılarak Nazilli cephesinde görev yaptı. Ayrıca İzmir ve Denizli’deki hastanelerde de görev yaptı. 1926 yılında Menzil Hastanesi Dahiliye Mühassıslığı’na tayin edildi. Çaybaşı Mahallesi’nde ikamet eden orta boylu bir yapıya sahiptir. Ayrıca Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin yakın akrabası olan Dr. Kemal Şakir Bey Denizli’ye önemli hizmetleri olan doktorlardandır. bkz. Kaptan, *a.g.e.*, s.201.

48 Rahmi Apak, (1990), *İstiklal Cephesinde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK Yayınları, Ankara: s.110.

49 Köstüklü, *a.g.e.*, s.149.

50 Aker, *a.g.e.*, C.II, s.176-177. Ayrıca bkz. Mehmet Başaran, (2006), “Aydın’ın İşgalinde Heyet-i Milliye’nin Sağlık Sorunlarına Bakışı”, ÇTTAD, V/12, Bahar, s.73-74.

51 Köstüklü, *a.g.e.*, 149., 1920 yılı itibarıyla Milli Cephe’nin sağlık işlerini yürüten başlıca sıhhi kurumlar genel olarak şunlardır: Köşk mevkiinde Doktor Sabri Bey idaresindeki bir seyyar hastane, Çine’de 57. Tümen başhekimisi Galip Bey’in yardımı ile açılan bir Milli hastane, Nazilli’de Refet Bey idaresinde Kızılay Hastanesi ile Mustafa Feridun Bey başkanlığında İstanbul’dan gelen Kızılay Yardım heyetinin açtığı hastane ve Denizli’de Memleket hastanesi ile Kızılay hastanesi. bkz. *Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, (Batı Cephesi), 2. Kısım, (1965)*, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No:1, Genelkurmay Basımevi, Ankara: s.135.

52 Erdal Aydoğan ve Şaban Ortak (Der.), (2000), *Dr. İbrahim Tali Bey’in Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul: s.26-27.

Dönemin çetin şartları altında faaliyet göstermiş olan bu kurumlar, Denizli halkına, bölgeye ve Milli Mücadeleye çok önemli katkılar sağlamış ve pek çok zorluğa göğüs germiştir.

5. DENİZLİ MEMLEKET (MENZİL) HASTANESİ'NİN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

Hastaneler, yapısı gereği hizmet sunucularıyla hizmet tüketicileri (hastalar) arasında sürekli temas halinde olan sağlık kuruluşlarıdır. Bu kuruluşların sahip olduğu sermaye, tıbbi araç-gereç ve imkanların, verilen sağlık hizmetinin kalitesini önemli ölçüde etkilemektedir. Bundan hareketle hastanelerin kuruluşu ve gelişimi, sağlık hizmetleri ve tıbbi uygulamaların gelişimiyle paralel olarak hareket etmektedir.⁵³

20. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti; sosyo-ekonomik, kültürel ve sağlık alanında birtakım problemler yaşamaktaydı. Artarak devam eden bu sorunlarla mücadele eden Osmanlı Devleti, Milli Mücadele Dönemi'nde sağlık problemlerinin çözümü için çareler aramaya başladı. Ancak Milli Mücadele'nin yapısına uygun bir şekilde hareket edip, hiçbir özveriden kaçınmayan Anadolu halkı, ülkenin muhtelif yerlerinde olduğu gibi Denizli'de de sağlık problemlerini çözüme kavuşturmak için çeşitli dernek ve kuruluşlar meydana getirdi.⁵⁴

Bu amaçla Denizli'de bir hastane yapılması için ilk adım, Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi, Denizli Belediye Reisi Miralay Hacı Tefvik Bey, Encümen Azası Nakip Ziya ve bazı hayırsever vatandaşlar tarafından atılmıştır. Müftü Ahmet Hulusi Efendi başkanlığında toplanan bu heyet, hastane yapmak üzere o yılın kurban derilerinin toplatılması ve satılmasını sağlamış ve değeri 30 altın lira olan hastane arsasını 1913 yılında alarak ilk adımı atmıştır.⁵⁵ Hastanenin yeri olarak, günümüzde 1 nolu Sağlık Ocağının faaliyette bulunduğu Saraylar Mahallesi'ndeki Saraylar Tepesi olarak bilinen yer seçilmiştir.⁵⁶ Hastane'nin inşaatına ise, dönemin Denizli Mutasarrıfı İsmail Fevzi Paşa tarafından 800 lira tahsisat (ödenek) verilerek 1914 yılında başlanmıştır.⁵⁷ Yapılmış olan bu tahsisat İzmir İl Özel İdaresi⁵⁸ tarafından sağlanmıştır.

Hastanenin yapılmasında Belediye Komiseri Göbekçi Mustafa Bey, Askerlik Şubesi Kalem Reisi Bedri Bey ile Gıyasettin Efendi, Kaşıkçı Mustafa, Tataroğlu Mustafa, Cillovoğlu Ali Bey ve Hacı Mehmet Beylerin de büyük emeği vardır. Dönemin inşaatçıları ve mimarları diyebileceğimiz Ali Kömürçüoğlu ve Ahmet Öksüzöğlü gibi ustalar da hastanenin yapımında görev yapmışlardır.⁵⁹ Denizli Cezaevindeki mahkûmlar da işçi ve usta olarak hastane yapımında çalışmışlardır.⁶⁰ Ayrıca Özel İdare Memuru Avni Ertan (sonra Müdür), Vilayet Daimi Encümen Azası Nakip Ziya ve kardeşi o sıralar "SANİHAT" adlı gazeteyi çıkaran Şirvanlızadelerden Gıyasi Şarman ve daha birçok kişi, çeşitli teşvik ve yardımlarla hastanenin yapımında büyük emek sarfetmişlerdir.⁶¹

İsmail Fevzi Paşa zamanında inşaatı başlayan hastanenin dış cephe duvarları bir metreye kadar yükseltilmiş, onun mutasarrıflık görevinden ayrılmasından sonra ise, yerine gelen Tefvik Bey de inşaatın devamında büyük katkıda bulunmuştur.⁶² Denizli halkı yöneticileri ve ileri gelenlerin gayretleriyle iki katlı olarak inşa edilen hastane 1916'da "Menzil Hastanesi" ismi ile kısmen hizmet vermeye başlamıştır. İlk Başhekim Giritli Kerim Bey, ilk doktoru da Mazhar Germen Bey olmuştur.⁶³ Kısıtlı bütçesi ve araç-gereç bakımından çok eksik olan hastane, Özel İdare ve Belediye bütçelerinden alınan ödeneklerle desteklenmiştir. Kısmen de olsa hizmete açılan bu hastanenin

53 Sevil Aslan ve Ramazan Erdem, (2017), "Hastanelerin Tarihsel Gelişimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.27, 2017/2, s.8.

54 Tarhan Toker, (1986), *Denizli Sağlık Tarihi Sağlık Hizmetleri Sağlık Kurum ve Kuruluşları*, Denizli Devlet Hastanesi Yardım Derneği Yayını:1, Denizli: s.32.

55 Coşkun Önen, (2005), "Bir Zamanlar Denizli Memleket Hastanesi", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, S.6, (Nisan-Mayıs-Haziran), Denizli: s.12., Toker, *Denizli Tarihi*, s.161., Mustafa Karatepe ve A. İhsan Bozkurt, (2009), "Denizli Devlet Hastanesi Tarihçesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1, Denizli: s.128.

56 Hastanenin yapım yeri olarak seçilen bu arsa, İnançoğulları Beyliği'nin Saraylarının bulunduğu yer olarak tasvir edilir. Saraylar Mahallesi adı da buradan gelmektedir. Hastane yapılacak arsa İzmirlioğulları ve Kunduracı (Şakir) Haşiller ailelerinden satın alınmıştır. bkz., Toker, *Denizli Tarihi*, s.161.

57 Ahmet Akşit, (1944), *Denizli Memleket Hastanesi*, Yeni Basımevi, Denizli: s.11., Önen, *a.g.m.*, s.12. Tarhan Toker; Hastane'nin 1913 yılında istimlak edildiğini fakat inşaatına ancak 1916 yılında başladığını söylemektedir.

58 1884 yılında Aydın Vilayeti'ne beşinci sancak olarak bağlanan ve 1910 yılında bağımsız mutasarrıflık konumuna getirilen Denizli'de ilk İl Özel İdare kurulması çalışmaları 1913 yılında başlamıştır. 1913 yılında kabul edilen İdare-i Umumiye-i Vilayet Geçici Kanunu ile İl Genel Yönetimi ve İl Özel Yönetimi'nin birlikte düzenlenmesi, Denizli'deki Vilayet İdare-i Hususi'nin kurulmasına neden olmuştur. Bunun üzerine Denizli'nin ileri gelenleri ve yöneticilerinin önderliğinde diğer sancaklarda olduğu gibi Denizli'de de bir Vilayet İdare-i Hususi'nin kurulmasına karar verilmiş ve 1914 yılında Denizli İl Özel İdaresi kurularak çalışmalarına başlamıştır. Bu nedenle, İzmir İl Özel İdaresi tarafından yapılan 800 liralık tahsisat, Denizli İl Özel İdaresi'ne aktararak gerçekleştirilmiştir. bkz., Kodal, *Atatürk Döneminde Denizli*, s.86.

59 Ziya Tıkroğlu, (2005), *Belleklerden Gerçeklere Denizli*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, No:13, Denizli: s.34.

60 Denizli Devlet Hastanesi, "Tarihçe", <http://www.denizlidh.saglik.gov.tr/30780/tarihce.html>, (Erişim Tarihi: 30.11.2017), Toker, *Denizli Sağlık Tarihi...* s.33.,

61 Akşit, *a.g.e.*, s.9., Önen, *a.g.m.*, s.13.

62 Haytoğlu, *a.g.m.*, s.99.

63 Toker, *Denizli Sağlık Tarihi...*, s.33.

ameliyathanesi de yoktur.⁶⁴ Ayrıca İl Özel İdaresi ve belediye bütçesi ile desteklenen Denizli'nin ilk hastanesi, vatandaşların yoğun desteğiyle halk sağlığı kimliğine bürünmüştür.⁶⁵

1919 yılına kadar yapılan yardımlarla inşaatı sürdürülen hastane binası, 23 Eylül 1919 tarihinde 50 yataklı olarak tam anlamıyla hizmet vermeye başlamıştır. İlk doktor olarak 800 kuruş maaşla Aydınli Mazhar Germen, idare memurluğuna 600 kuruş maaşla Ali Kahyaoğlu Nuri Bey ve ilk eczacı olarak da 500 kuruş maaşla Hacı Hasan Efendi tayin edilmişlerdir. Yılın sonuna kadar hastaneye iki hasta yatmış, biri iyileşerek taburcu olmuş diğeri de hayatını kaybetmiştir. Toplamda ise 80 hasta muayene edilmiştir.⁶⁶

Osmanlı döneminde İçişleri Bakanlığı'na bağlı bir genel müdürlük şeklinde yönetilen sağlık hizmetleri, Milli Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal Atatürk'ün önerisiyle TBMM Hükümeti bünyesinde 3 Mayıs 1920 tarihinde Sağlık Bakanlığı'nın kurulmasına müteakip ilk kez bakanlık seviyesinde yürütülmeye başlanmıştır.⁶⁷ Başka bir ifade ile Denizli Memleket Hastanesi, TBMM Hükümeti'ne bağlı olarak hizmet vermeye başlamıştır.

Dr. Mazhar Germen, 1920 Milletvekili seçimlerinde Aydın'dan milletvekili seçildiğinden hastane doktorluğundan ayrılmak zorunda kalmıştır. Bir süre Hükümet Tabibi Samanlızade Kazım Bey ve Belediye Tabibi Haydar Bey tarafından yönetilen hastaneye 12 Ağustos 1920'de Tabip Binbaşılıktan emekli Mustafa Kerimi Bey 800 kuruş maaşla Başhekim olarak tayin edilmiştir.⁶⁸ Eczacı Hacı Hasan Efendi'nin, Demirci Mehmet Efendi'nin adamları tarafından katledilmesi üzerine de bu göreve 1 Ekim 1920 tarihinde 500 kuruş maaşla eczacı Kadri Bey (Erbaş)⁶⁹ atanmıştır. Hastane'nin ihtiyacı olan eczane dolapları, karyola ve diğeri gerekli malzemeler de ancak bu yıl içinde tamamlanabilmiştir. Bu hususta Denizli Sancağı Mutasarrıfı Cemal Bey'in yardımları ve halkın desteğiyle müessesenin bir çok eksiği giderilmiştir. 1920 yılında hastaneye 6 hasta giriş yapmış, 5 hasta tedavi olurken 1 hasta hayatını kaybetmiştir. Ayakta yapılan muayeneler de rutin şekilde devam etmiştir.⁷⁰ 1920 yılı Vilayet kayıtlarına göre ise, toplamda 236 kişi muayene edilmiştir.⁷¹

1921 yılında Kurtuluş Savaşı devam ederken hastane pek çok eksiğiyle hem ordunun hem de halkın hizmetini görmeye aynı kadrosuyla devam etmiştir. Aynı yıl 259 hasta yatarak tedavi edilmiş, bunlardan 187'si şifaen çıkmış, 33 hasta ise hayatını kaybetmiştir. 39 hasta da 1922 yılına devrolunmuş ve 1921 yılı boyunca tedavi hizmetleri kesintisiz olarak devam etmiştir.⁷² Ayrıca 1921 yılı boyunca hastanenin teknik anlamda eksiklikleri giderilmeye devam edilmiş, Göbekçi Mustafa ve Kömürcü Ali Usta tarafından geriz ve lağım tertibatı yapılarak, 1200 metre kuzeyinde bulunan dere mevkiine kadar bu tertibat uzatılmıştır. Bu inşaat faaliyetlerine Hüseyin Avni Erten ile birlikte gayrimüslimlerin de hizmetleri olmuştur.⁷³

1922 yılına gelindiğinde hastane idare memuru Nuri Bey'in Askeri Hastane İnzibat Zabıtlığı'na geçmesiyle, yerine vekaleten Sami Bey görevlendirilmiştir. Kerimi Bey'in maaşı 1000 kuruşa Eczacı Kadri Bey'in maaşı da 600 kuruşa çıkarılmıştır. Bu yıl ayakta muayene dışında hastaneye 692 hasta gelmiş, 589'u şifaen taburcu edilmiş, 76 hasta hayatını kaybetmiş ve 27 hasta da diğeri yıla devrolunmuştur.⁷⁴

Milli Mücadele Dönemi'nden Cumhuriyet'in ilanına kadarki süreçte Denizli Memleket Hastanesi'nin faaliyetleri aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.⁷⁵

64 Hasan Doğan, (1999), "Denizli Devlet Hastanesinin Dünü ve Bugünü", *Detay*, Denizli Tabipler Odası Yayını, S.3, Denizli: s.16.

65 Kodal, *Atatürk Döneminde Denizli*, s.157.

66 Akşit, *a.g.e.*, s. 11-61., *Cumhuriyet'in 15. Yıldönümünde Denizli*, s.47.

67 Bülent Bilgiç, (1999), "Verem Hastalığının Sosyal Boyutları", *Detay*, Denizli Tabipler Odası Yayını, S.3, Denizli: s.8-9.

68 Önen, *a.g.m.*, s.13., Akşit, *a.g.e.*, s.11.

69 Akşit, *a.g.e.*, s.11., Mehmet Ali Uysal, *a.g.e.*, s.174., Tarhan Toker, Eczacı Hacı Hasan Bey'in öldürülmesinden sonra yerine getirilen eczacıyı "Kadir Özbaş" olarak belirtmiştir. bkz., Toker, *Denizli Tarihi*, s.162.

70 Haytoğlu, *a.g.m.*, s.99., Akşit, *a.g.e.*, s.11.

71 *Cumhuriyet'in 15. Yıldönümünde Denizli*, s.47., Ahmet Akşit'e göre, 1920 yılı poliklinik muayene sayısı 232 olarak verilmiştir.

72 Toker, *Denizli Sağlık Tarihi*, s.34., Akşit, *a.g.e.*, s.19.

73 Haytoğlu, *a.g.m.*, s.100.

74 Akşit, *a.g.e.*, s.19-20.

75 *Cumhuriyet'in 15. Yıldönümünde Denizli*, s.47., Akşit, *a.g.e.*, s.61.

Tablo 8: Denizli Memleket Hastanesi'nin 1919-1923 yılları arasındaki çalışmaları gösteren Tablo

YIL	YATAK SAYISI	POLİKLİNİK MUAYENESİ	YATAN HASTA SAYISI	ÇIKAN HASTA SAYISI	VEFAT EDEN HASTA SAYISI
1919	50	80	2	1	1
1920	50	236	6	5	1
1921	50	861	259	226	33
1922	50	1684	692	616	76
1923	50	2540	548	498	55
TOPLAM		5401	1507	1346	166

Kaynak: Cumhuriyet'in 15. Yıldönümünde Denizli, s.47., Akşit, a.g.e., s.61.

Tablodan da anlaşıldığı gibi; 1919-23 yılları arasındaki süreçte, Denizli Memleket Hastanesi'nde muayene olan hasta sayısı her yıl artarak devam etmiştir. Tabloda dikkat çeken husus 1923 yılına aittir. Milli Mücadele başladığı dönemden itibaren 1923 yılına gelene kadar hastaneye yatışı yapılarak taburcu edilen ve vefat eden hasta sayısında belirli bir artış görülürken, 1923 yılına gelindiğinde ise bu sayılarda düşüş meydana gelmiştir. Hasta sayılarındaki düşüşün sebebi ise, Milli Mücadele'nin sona ermesi ve buna bağlı olarak cephelelerden gelen hasta ve yaralıların kesilmesi ayrıca o yılda salgın hastalık görülmemiş olması bu sebebi açıklamaktadır.

1923 yılında Denizli Memleket Hastanesi'nin eksikleri Denizli halkının yardımlarıyla giderilmeye devam etmiştir. Hastane'nin suyu Denizli'nin hayırseverlerinden Mustafa Tataroğlu tarafından yaklaşık 1100 metre uzaklıktaki Karapınar'dan getirilmiş, aynı yıl hastane'nin içi Hacı Kaşıkçı tarafından yağlı boya ile boyatılmış, dış kısmı sıvartılmış ve badanası yaptırılmıştır.⁷⁶

Görüldüğü üzere Denizli halkının Memleket Hastanesi'nin hizmet vermeye başlamasında büyük katkıları olmuştur. Diğer tarafta Denizli İl Özel İdaresi'nce sağlık hizmetleri için gerekli ödeneğin ayrılmadığı da görülmüştür. Her ne kadar 1923 yılında ayrılan 14.892 liralık ödenek her yıl giderek artmış olsa da, o yıl için problemleri çözebilecek seviyede olamamıştır.⁷⁷

Nitekim, "Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti Yasası" 3 Mayıs 1920 tarihinde 3 sayılı Kanun ile kabul edilerek Cumhuriyet döneminin ilk Sağlık Bakanlığı kuruluşu gerçekleşmiş, daha sonra ise illerde Sağlık Müdürlüğü kuruluşları oluşturulmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak Denizli İl Sağlık Müdürlüğü'nün kuruluşu da Denizli'nin 1923 yılında il olmasından sonra gerçekleşebilmiştir. Bundan dolayı 1923 yılı itibarıyla Denizli'de, sağlık işlerinden sorumlu olan bir sağlık müdürlüğü doktoru, bir belediye doktoru, dört sağlık memuru ve bir de ebe görevlendirilmiştir.⁷⁸

1923 yılına ait önemli gelişmelerden biri de Dr. Hamdi Berkman'ın⁷⁹ Denizli Memleket Hastanesi'ne tayin edilmesi olmuştur. Dr. Hamdi Berkman İstanbul'daki Tıp öğreniminden sonra gittiği Paris'ten dönüşünde, aylık 2.000 kuruşla Operatör Doktor olarak Denizli Memleket Hastanesi'ne tayin edilmiş ve 1 Nisan 1923'te göreve başlamıştır.⁸⁰ 1922 yılında Askeri Hastane İnzibat Zabıtlığı'na görevlendirilen Nuri Bey de bu görevinden avdedi dolayısıyla Denizli Memleket Hastanesi İdare Memurluğu görevine kaldığı yerden devam etmiştir. Bu gelişmeye istinaden yerine bakan Sami Bey 1923 yılında hastaneden ayrılmıştır. İdare Memuru Nuri Bey'in maaşı 800 kuruşa, Başhekim Kerimi Bey'in maaşı da 1500 kuruşa yükseltilmiştir.⁸¹

Milli Mücadele Dönemi'nin ilk yıllarında hizmete giren bu müessese, ilerleyen yıllarda da bölge halkına hizmet vermeye devam etmiş ve Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yenilikçi bir çalışma programına dahil edilerek, modern anlamda revize edilmeye çalışılmıştır. Denizli Memleket Hastanesi, kuruluşundan bu yana Denizlili hayırseverler başta olmak üzere tüm Denizli halkının destek ve yardımlarıyla ayakta kalmayı başarmıştır.

⁷⁶ Toker, *Denizli Tarihi*, s.162., Akşit, a.g.e., s.12.

⁷⁷ Kodal, *Atatürk Döneminde Denizli*, s.89.

⁷⁸ *Cumhuriyet'in 15. Yıldönümünde Denizli*, s.46.

⁷⁹ Hamdi (Mustafa) Berkman; 1892 Denizli'de doğmuştur. İstanbul Darü'l Fünun Tıbbiyesini bitiren Berkman Fransızca bilmektedir. Balkan Savaşları'nda İhtiyat Baytar Teğmeni olarak görev yapmıştır. İstanbul Çocuk Hastanesi ve Tıp Fakültesi'nde asistan olarak görev yaptıktan sonra, Denizli Memleket Hastanesi Operatörü ve Baştabibi olarak görev yapmıştır. V. Dönem Denizli Milletvekili olan Hamdi Berkman, 3 çocuk babasıdır. 25 Eylül 1958 yılında vefat etmiştir. bkz., Sema Yıldırım ve Behçet Kemal Zeynel (Ed.), a.g.e., s.253.

⁸⁰ Önen, a.g.m., s.13.

⁸¹ Akşit, a.g.e., s.19.

6. HİLAL-İ AHMER (KIZILAY) CEMİYETİ'NİN DENİZLİ'DEKİ FAALİYETLERİ

Hilal-i Ahmer; 22 Ağustos 1864'de imzalanan Cenevre Sözleşmesi'ne göre, İsviçre Hükümeti'nin daveti ve on altı devletin katılımıyla Sâlib-i Ahmer (Kızılhaç) teşkilatı'nın benzeri olarak Osmanlı Devleti tarafından kurulan bir cemiyettir. Cenevre Sözleşmesi uyarınca 11 Haziran 1868'de "Mecruhin ve Marza-yi Askeriyyeye İmdad ve Muavenet Cemiyeti" kurulması sağlanmış fakat bu cemiyet kendisinden bekleneni yerine getirememiştir. Bunun üzerine, 1877-78 Osmanlı Rus Harbi devam ederken duyulan gereksinim üzerine, Padişah II. Abdülhamit'in talimatıyla 14 Nisan 1877'de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (OHAC) kurulmuştur.⁸²

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yardım eksenli, kurulduğu günden itibaren çok genişti. Savaş esnasında, cephede ve cephe gerisinde tüm mali olanakları kullanarak askerlere, savaş esirlerine ve muhacirlere yardım etmiştir. Bunların yanında sivil halka da hizmet vererek aş evleri kurmuş, hastane, dispanser ve seyyar sağlık birimleri oluşturmuştur. Bu hizmetleri sağlarken devletin içinde bulunduğu durumu da göz önüne alarak devlet ekonomisini zorlamamak için şubeler açma yoluna gitmiştir. Açılan şubelerle üye sayısını artırmış, tahsil edilen aidat ve toplanan yardımlarla cemiyete düzenli gelir kaynağı sağlamıştır.⁸³

Bu bağlamda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bir çok şube açılması yönünde faaliyetlere başlanmıştır. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Denizli Merkezi 3 numaralı teftiş mıntıkasına ait belgeye göre, Denizli merkez şubesinin ilk defa (1331) 1915, ikinci defa da (6/6/1337) 1921'de hizmete açıldığı tespit edilmiştir.⁸⁴

Hilal-i Ahmer Cemiyeti kuruluşundan sonra merkeze bağlı olarak hizmet verecek olan şubelerin kurulması ve yardım faaliyetlerine hız verdiği görülmüştür. Öyleki, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Aydın Vilayet Canib-i Merkezi'nden, Merkezi Umum-i Riyaseti Huzur-ı Alisine gönderilen 19 Mayıs 1915 tarihli belgede, Denizli livasında (sancak) şube teşkil etmek isteyen mahallelere nakdiye evrakı'nın⁸⁵ gönderilmesinin terk edilmesi üzerine icab edenlere havale ile gönderilmesi talep edilmiştir.⁸⁶ Nakdiye Evrak'ı özellikle şube kuruluş aşamalarında ve malzeme temininde daha çok ihtiyaç duyulduğundan nakdiye evrakı talebine ait belgelere sıkça rastlanmıştır.

23 Mayıs 1915 tarihli belgede ise, Denizli sancağı mülhakatında⁸⁷ bulunan Buldan kazasında bir şube teşkil etmek için Cemiyet merkezinden nakdiye evrakı talebinde bulunularak bu talep bir yazı ile bildirilmiştir.⁸⁸ Fakat Buldan'da kurulacak olan Hilal-i Ahmer Şubesi için gerekli olan nakdiye evrakının bahsi geçen dönemde henüz gönderilmediği ve ihtiyaçların giderilmesi için bu kıymetli evrakın ivedilikle ulaştırılması gerektiği 13 Temmuz 1915 tarihli yazıyla tekrar istenmiştir.⁸⁹ Ayrıca Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Aydın Vilayet Heyet-i Merkezi'nin, Merkezi Umum-i Riyasetine 14 Temmuz 1915 tarihinde göndermiş olduğu yazıda; Denizli sancağı mülhakatına bağlı Güney nahiyesinde kurulan Hilal-i Ahmer Şubesi'ne de nakdiye evrakı ve gerekli defterlerin yollanması talep edilmiştir.⁹⁰

Belgelerden anlaşılacağı gibi, bölgede teşkilatını yeni oluşturan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, ihtiyaç duyulan araç-gereç ve malzemelerin sağlanması için gerekli hassasiyeti göstermiş ve bu kuruluş ve yayılma sürecinin takipçisi olmuştur. Cemiyetin takip ettiği bu strateji, etkinlik alanını hızla geliştirerek bölgedeki faaliyetlerini yaygınlaştırması bakımından anlaşılır bir gösterge olmuştur.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Denizli merkez ve kazalarını kapsayacak şekilde şube açma faaliyetlerini sürdürürken, kapsamlı bir hastanenin kurulması için gerekli olan malzemelerin temini amacıyla girişimlerde bulunmuş fakat yardım malzemelerinin tamamını gönderememiştir. Dersaadet Hilal-i Ahmer Merkezi Umumiyesi Riyaseti 3 Nisan 1916 tarihinde, 1916'da açılması için teşebbüste bulunulan hastane için toplanan malzemenin bir kısmının Denizli Harp Hastanesi İzmir Hilal-i Ahmer Riyasetine verildiğini ve aynı belgede yüz doksan bin parça yatak ve yüz kırk

82 İsmail Hacifettahoğlu, (2009), *Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2. Baskı, Ankara: s.12. Ayrıca bkz., Mesut Çapa, (2002), "Kızılay" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.25, Ankara: s.544-546.

83 Seçil Karal Akgün, (2012), "Cumhuriyet Duyurulurken Geride Birakılmayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, S.39, Ankara: s.113-114.

84 *Kızılay Arşivi*, 209/92 (Bundan sonra *Kız. Arşv.* Olarak gösterilecektir.)

85 Evrak-ı Nakdiyye; Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Bankası hükümetin avans ve banknot ihraç isteğini reddetmiştir. Bu anlaşmazlık yüzünden, bankanın savaş döneminde banknot ihraç ayrıcalığını kullanmayacağını açıklaması üzerine gidilmiş ve Osmanlı yönetimi, 1915 yılından itibaren altın ve Alman hazine bonolarını karşılık göstererek dört yıl boyunca yedi tertipte toplam 160 milyon liranın üzerinde banknot çıkarmıştır. Bu banknotlar "evrak-ı nakdiyye adı altında Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal etmiştir. bkz. "Kâğıt ParanınTarihçesi",<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banknotlar/Banknotlarla+ilgili+Genel+Bilgiler>, (Erişim tarihi: 31.12.2017)

86 *Kız. Arşv.*,155/41, 19 Mayıs 1915.

87 Mülhakat; Bir merkeze bağlı olan yerler.

88 *Kız. Arşv.*, 155/42, 23 Mayıs 1915.

89 *Kız. Arşv.*, 155/43, 13 Temmuz 1915.

90 *Kız. Arşv.*; 155/44, 14 Temmuz 1915.

bin altı yüz dokuz kuruş değerinde eşyanın olduğunu⁹¹ ifade etmiştir.

Denizli Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez Şubesi de, eksik olan sıhhi araç-gereçlerin giderilmesi için merkezden ilk yardım malzemeleri istemiştir. Denizli Şubesi, Dersaadet Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti Alisi'nin 9 Nisan 1916 tarih ve 1157/164 numaralı yazısına cevap olarak gönderdiği 7 Kasım 1916 tarihli yazıda; *"Cemiyet-i muhteremleri tarafından tertib, tab ve neşr edilen ilk yardım levhalarından merkez liva ve mülhakatında bulunan yerlerde kullanılmak üzere altı bin çiftinin gönderilmesinin talep edildiği"*⁹² bildirilmiştir. Görüldüğü üzere, bahsi geçen dönemlerde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Denizli ve çevresinde aktif olarak oluşum içinde olduğunu, merkez ve kazalarda tesis edilecek olan şubelerin eksik olan araç-gereç ve malzeme ihtiyaçları için yoğun bir şekilde talepte bulunduğu anlaşılmıştır.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti bölgedeki çalışmalarına devam ederken Yunan kuvvetleri de İzmir'i işgal edip bütün Batı Anadolu'nun kontrolünü eline geçirmek istiyordu. Şöyle ki, Mondros Mütarekesi'ne göre Ege bölgesi Osmanlı Devleti sınırları içinde kaldığından Nizamname gereği burada tek örgütlenmeyi Hilal-i Ahmer Cemiyeti yapabilecek fakat Sâlib-i Ahmer (Kızılhaç), insani hizmet amacıyla resmi onay alarak şube açabilecekti. Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmesinin ardından, Yunan askerleri, hastane ve Hilal-i Ahmer Merkezleri gözetmeksizin sağlık kurumlarına ciddi anlamda zarar vererek Nazilli'ye kadar ilerlemişlerdi.⁹³

İzmir'in işgal edilmesinin ardından birkaç Tıbbiyeli askerin kurduğu İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir kongre düzenleyerek işgali protesto etti. Özellikle İzmir ve çevresindeki hastanelerde görev yapan Tıbbiyelilerin gayretleri ile bölge halkının Ödemiş'te toplanması sağlandı ve milli bir direniş cephesi oluşturuldu. Tıbbiye'den mezun olan hekimler Kuvayı Milliye'ye katıldı ve Hilal-i Ahmer Hastaneleri'nde görev yapmaya başladı. Dr. Hayri Bey Batı Cephesi Hastanesi'nde, Dr. Galip Bey Çine'deki Milli Hastanede, Dr. Refet Bey Nazilli'de, Dr. Kazım Bey de Denizli Cephesinde Kuvayı Milliye güçlerine sağlık hizmeti verdi.⁹⁴ Yunan kuvvetlerinin meydana getirdiği tahribatın artarak devam ettiği bu dönemde, Denizli'ye Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından bir heyet gönderildi. Bu heyetin çabalarıyla, 23 Ağustos 1919'da Denizli Hilal-i Ahmer Hastanesi açıldı. Yönetiminde ise Tabip Kemal Şakir Bey ve Tabip Kazım Bey'ler görev yaptı.⁹⁵

Arif Oruç'un Tasvir-i Efkâr'da yayınlanan 9 Aralık 1919 tarihli yazısında Denizli'de açılan hastanenin durumu hakkındaki verdiği bilgiler konunun hassasiyeti ve değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Oruç, yazısında hastane hakkında şöyle bahsetmektedir:⁹⁶

"Denizli'nin ahvâl-i sıhhiyesine intikâl etmekden hicâb ediyorum. Güya frengilileri tedavi için bir dispanser açılmış. Gittim. Kuru birkaç oda da, kirlî bir masa göze çarpıyor. Gelenler ayak üstünde tedavi ediliyorlarmış. Bu ne demek, ya ağır hasta olursa? Tahsisatı var mı, yok mu sormağa utandım doğrusu. Bir sene olana kadar Hükümet Doktoru olmayan şehirden, teşkilat-ı sıhhiye namına faaliyet beklemek çölde yağmur duasına çıkmaktan farklı olmasa gerek. Birkaç gün evvel küçük bir bina isticar edilmiş ve ancak şehre on yataklı bir hastane teşkili düşünülebilmiş. Cephe yaralıları da Dinar tarafına sevk ediliyor. Bu fedakar insanları olsun düşünmek günah-ı kebirden değildir herhalde! Yine Mutasarrıf Tevfik Bey'in eser-i himmeti yüz yataklık bir hastane çatılmış. İnşaat bitmiş. Bu muazzam binanın çerçeveleri takıldığı halde camları unutulmuş. Mebuslukdan ziyade şu mühmel binaya on beş on cam tedarik etmek daha şerefli bir şey olurdu. Bari birkaç kahramanın kan sızan yarası sarılabilirdi. Onlar, kimin için ve ne için çalışıyor. Biz ne yapıyoruz? O kahramanlar nasırlı ellerini, kanlı göğüslerine basdırarak yüzümüze haykırsalar, ne cevap verilebilir."

Oruç'un aktardığı ifadeler incelendiğinde, frengili hastalar için bir hastane değil dispanser kurulduğunu ayrıca Mutasarrıf Tevfik Bey'in yardımları sayesinde Denizli'ye yüz yataklı bir hastanenin de açılmış olduğu ifade edilmektedir. Fakat bu hastanenin fiziki ve araç-gereç bakımından kullanışlı olmadığı, bu manada sağlıklı bir şekilde hizmet veremediği ve ortaya çıkan bu durumdan duyduğu üzüntü ve sitemi açıkça anlaşılmaktadır.

Devam eden süreçte, Mehmet Lütfü Bey Başkanlığı'nda Nazilli Heyeti kurulmuş ve Ege Bölgesi'nde Yunan ilerleyişini durdurmak üzere hizmet vermeye başlamıştır. Bölgedeki durumu yakından inceleme fırsatı bulan

91 Kız. Arşv., 159/192, 3 Nisan 1916.

92 Kız. Arşv., 321/3, 7 Kasım 1916. (bkz. Ek-1)

93 Murat Uluğtekin ve Seçil Karal Akgün, (2002), *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara: s.258.

94 Nermin Ersoy, (2015), "Atatürk ve Tıbbiyeliler", *10 Kasım 2015 KÜ Tıp Fakültesi Konferansı*, İstanbul: s.4.

95 Toker, *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, s.62.

96 Yücel Özkaya, (1994), *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: s.92.

heyet, Dinar'da⁹⁷ hastane ve dispanser, Denizli'de de ikinci bir dispanser açmıştır.⁹⁸ Denizli'de, Nazilli'den kurtarılabilen malzemelerin belirli bir kısmıyla tesis edilmiş olan bu dispanser, Müslüman ya da Gayri Müslim her dinden ve mezhepten çocuk, kadın ve ihtiyar yüzlerce hastaya yetişmek için gece gündüz hizmet vermiştir. Harekatın önemi sebebiyle karışıklık içinde bulunan mintikalarda faaliyete geçen bu sağlık kurumunun, bölgeye çok büyük faydaları ve hizmetleri olmuştur.⁹⁹

Hilal-i Ahmer Beşinci İmdat-ı Sıhhi Heyeti dispanserlerine ait İstatistik Hulasası incelendiğinde, Denizli Dispanseri'nin 1921 yılı itibarıyla 3.372 hasta baktığı da anlaşılmıştır.¹⁰⁰ Ayrıca, Denizli Dispanseri tarafından hazırlanan 1921 yılına ait "Tercüme-i Hal" evrakı'nda; Dispanser Tabibi Reşad Sami Bey hakkında bilgi verilmiştir. Reşad Sami Bey; Şehir Emaneti Levazım Müdüriyeti memurlarından Bekir Sami Bey'in oğludur. 1903 yılı İstanbul doğumlu olup, Tabip Yüzbaşı unvanına sahiptir. Ayrıca, Asâr ve müellifâtının olmadığı hakkında da bilgi verilmiştir. Tabip Yüzbaşı Reşad Sami Bey, 1920 yılı itibarıyla üç bin kuruş maaşla görev yaparken başarılı hizmetlerinden dolayı taltif edilerek ödüllendirilmiş ve 1921'de maaşı beş bin kuruşa çıkartılmıştır.¹⁰¹

Dönemin olağanüstü şartları altında her türlü fedakarlığa göğüs gererek hizmet vermeye devam eden Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Denizlili ileri gelen asker ve yöneticilerin de takdirlerini kazanmıştır. Buna en iyi örnek, Nazilli'de bulunan 2 numaralı Hilal-i Ahmer Nazilli Mecruh Hastanesi'nin ziyaret defterine not edilen yazıdan anlaşılmaktadır. Denizli Mutasarrıfı Faik Bey, 57. Fırka Kumandanı Şefik Bey ve Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin de altında imzaları bulunan bu yazı da şu ifadeler yer almaktadır:¹⁰² "Senin en büyük takdirinin en çok elem ve ıstırap çekenlerdir. Burada da elem çekenlerin yardımına yetiştiğini en büyük takdirde gördük ve en parlak ve insani çehrele seni burada da tanıdık. Ebedi şükranımızı bu hatıra defterine kaydediyoruz sevgili Hilal-i Ahmer!"

Bahsi geçen döneme ait pek çok sıkıntı içinde Merkez Heyeti'nin çalışmalarına devam etmiştir. Öyle ki, 1921 yılı Haziran ayında Hükümet Tabibi Kazım, Maarif Başkatibi Nevzat, Belediye Eczacısı Hüsnü ile Sabri Bey ve efendilerden oluşan merkez heyeti, 6.059 kuruş, 1922 yılında da 382.207 kuruş yardım toplamıştır. Toplanan bu yardımların da 3.617 kuruşunu bölgenin sağlık giderleri ve muhacirler için kullanmışlardır. 16 Ekim 1922 tarihinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından kurulan Garbikaraağaç (Acıpayam) Şubesi bünyesinde 200.000 kuruş yardım toplanmış ve toplanan bu yardımların da Ankara murahaslığına gönderildiği raporda ayrıca bildirilmiştir.¹⁰³

Ayrıca İdare-i Umumiye Müdüriyeti'nden Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen 26 Eylül 1922 tarihli belgede ise, toplanmış olan yardımların Aydın ve Denizli'deki felaketzedelere ulaştırılması istenmiştir.¹⁰⁴ Bu belgeden de anlaşılacağı gibi, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin, sağlık hizmetlerinin yanında yardıma muhtaç olan bölge halkına ve felaketzedelere kuruluş amaçları doğrultusunda hareket ettiği anlaşılmıştır. 1923 yılı Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası verilerine göre, Denizli Merkez Şubesi'nin genel idari yapısı ve görevli personeli hakkında da bilgiler verilmiştir. Elde edilen verilere göre; Dr. Ali Rıza Bey, Çaparoğlu Fahri Akça, Defterdar Cemil Bey ve Saraçoğlu Ali Rağıp Bey görev yapan şube görevlilerinden bazılarıdır.¹⁰⁵

Görüldüğü üzere Hilal-i Ahmer Cemiyeti, kurulduğu günden itibaren bir yandan ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulması için sarf ettiği olağanüstü çaba, bir yandan ülkenin kalkınmasına yaptığı hizmetleriyle, özellikle de Milli Mücadele Dönemi'nde üzerine düşen görevi fazlasıyla yerine getirmesiyle, Denizli halkının gözünde ayrıcalıklı bir konum kazanmıştır.

97 23 Haziran 1920'de Yunanlıların ileri harekatı esnasında cephenin Denizli'ye alınmasıyla, Nazilli Hastaneleri 27 Temmuz'da Burdur ve Dinar'a nakledilerek elişer yataklı iki yaralı hastanesi tesis edildi. Ağustos 1921 yılına kadar faaliyette kalan bu hastanelerde 28.855 hasta ve yaralı tedavi edildi.bkz., Mesut Çapa, (2010), *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2 Baskı, Ankara: s.103. Ayrıca Nazilli'de bulunan Kızılay Hastanesi'nin düşman işgaline uğraması üzerine, hastanenin Nazilli'den Isparta'ya nakline karar verildi. Hastane heyetinden bir görevli Isparta'ya gelerek 500 yataklı bir bina talep etti fakat bu talebi karşılayacak yer bulunmadığından Hükümet konağı boşaltıldı ve hastane binası olarak kullanıma açıldı. 1 Ocak 1922 tarihinde pazar günü öğleden sonra Dr. Mim Kemal Öke ve Halide Edip Adıvar'ın konuşmalarından sonra hastanenin açılışı yapıldı. Hastanenin Baştabibi Mim Kemal Bey olup, hastanede yaklaşık yedi doktor bulunmaktaydı. Isparta'ya gelen Ali İhsan Paşa'nın hastane Baştabibi Mim Kemal Öke hakkında görüşleri ve diğer gelişmeler için bkz. Köstüklü, a.g.e., s.149-151.

98 Akgün ve Uluğtekin, a.g.e., s.259.

99 Hacıfettahoğlu, a.g.e., s.60-61.

100 Murat Uluğtekin ve M. Gül Uluğtekin, (2013), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Ankara: s.141.

101 Kız. Arş., 42/172, Mayıs 1921. (bkz. Ek-2)

102 Uluğtekin ve Gül Uluğtekin, a.g.e., s.103.

103 Ayrıca,1923 senesi Denizli Merkez Heyeti'nin, Hükümet Tabibi Kazım, Maarif Baş Katibi Nevzat, Belediye Eczacısı Hüsnü, Belediye Reisi Hacı Refik, Belediye Tabibi Haydar Bey ve efendilerden oluştuğu bildirilmiştir. bkz., Uluğtekin ve Gül Uluğtekin, a.g.e., s.213.

104 Kız. Arş., 93/140, 26 Eylül 1922. (bkz. Ek-3)

105 OHAM, (1923), C.3 S.31, s.223.

7. SONUÇ

Milli Mücadele Dönemi'nde Denizli, İzmir'in işgal edilmesine müteakip Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin önderliği ve bölge halkıyla birlikte işgale karşı topyekün direniş göstermiştir. Bu direniş, Denizli halkının Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında olduğunu göstermesi kadar, Milli Mücadele tarihindeki yeri bakımından da özel bir anlam kazanmıştır. Ayrıca Denizli halkı, mücadelenin ilk gününden itibaren gösterdiği tavırla Mustafa Kemal Atatürk tarafından da takdirle karşılanmıştır.

Milli Mücadele'nin Denizli'de cereyan ettiği günlerde yetersiz ve mahalli seviyede yürütülen sağlık hizmetleri, Heyet-i Milliye'nin kuruluşu ile birlikte daha planlı bir şekilde bürünmüş ve şehirdeki bazı binalar hastaneye dönüştürülmüştür. Her ne kadar dönem şartlarına göre fiziki ve malzeme anlamında yetersiz olsa da Milli Hastane adıyla bir sağlık merkezi inşa edilerek, küçük çaplı yardım kuruluşları tesis edilmiştir.

Bu olağanüstü koşullar altında hem cepheye asker göndererek hem de cephe gerisindeki hizmetleriyle Denizli halkı da mücadelede aktif rol almayı bilmiştir. Bu süreçte Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi ve Denizlili hayırsever vatandaşlar, sağlık hizmetlerinin düzenli ve planlı bir şekilde bölge halkına sunulabilmesi için Denizli Memleket Hastanesinin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Hastane'nin kuruluşunda karşılaşılan maddi sıkıntılar ve bu sıkıntıların doğurduğu fiziki eksiklik, hastanenin faaliyete geçmesini sekteye uğratmıştır. Karşılaşılan birçok sıkıntıya rağmen, Müftü Ahmet Hulusi Efendi ile şehirdeki hayırsever vatandaşların gayretleriyle 1913'de yapımına başlanan Denizli Memleket Hastanesi, 1919'da inşaatı tamamlanarak faaliyete geçmiştir. Hastanenin açılışıyla birlikte dönemin olağanüstü şartları gereği kısıtlı imkanlarla verilmeye çalışılan sağlık hizmetleri, en çok araç-gereç, lojistik ve mekansal sorunlar olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Milli Mücadele Dönemi boyunca Denizli'de görev yapan yeterli sayıda hekim ve sağlık personelinin olmadığı da bir başka sorun olarak tespit edilmiştir. Milli Mücadele'nin başlamasıyla birlikte eş zamanlı olarak hizmete açılan Memleket Hastanesi, hem cepheden gelen yaralıların tedavisinde hem de şehir halkının sağlık sorunlarına çareler bulmada etkin rol üstlenmeye çalışmıştır.

Denizli'de 1914 yılında çalışmalarına başlayan "Denizli İl Özel İdaresi" de, şehrin bir nevi finans ve kalkınma merkezi konumunda olup, diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da belirli ölçülerde ödenekler ayırarak sağlık hizmetlerine katkı sağlamaya çalışmıştır. Fakat Cumhuriyet'in ilanına kadarki süreçte yeterli seviyede ödenek ayrılmadığı anlaşılmış ve bu dönemde sağlık problemleri çözüm beklemiştir. Nitekim 1923 yılından itibaren belirli düzeyde artış olduğu gözlemlenen ödenek tutarlarının, bahsi geçen dönem için Denizli Sağlık Hizmetleri adına yeterli olmadığı anlaşılmıştır.

Denizli'de düzenli ve programlı bir sağlık hizmetinin verilmesi noktasında karşılaşılan problemler, dönemin önemli yardım kuruluşu olan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin, merkez ve şubeleri ile birlikte sağladığı ikmal, iaşe ve sağlık alanındaki hizmetleriyle aşılmaya çalışılmıştır. Cemiyetin sunduğu bu imkanların yanında, kurmuş oldukları seyyar-sabit hastaneler, dispanserler ve imdat heyetleri Denizli ve bölge halkının hizmetine sunulmuştur. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi sonrası işgal edilen topraklarını kurtarmak ve bağımsız bir Türk Devleti kurmak noktasında topyekün bir tepki olarak başlattığı Milli Mücadele hareketi; Anadolu ile İstanbul arasında bağlantının kesilmesine, İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesine ve buna bağlı olarak Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin başkentte bulunan merkezi ile Anadolu'da bulunan şubeleri arasında bir kopukluk yaratmasına sebep olmuştur. Fakat bu olumsuz gelişmeler cemiyetin etkinliğini azaltmamıştır. Cemiyet, Denizli ve art bölgelerinde savaşın ekonomik bunalımı ve sosyal kısıtlamalarını göğüsleyerek görevini sürdürmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

A. KIZILAY ARŞİVİ

- Kutu No: 42 Belge No: 172
Kutu No: 93 Belge No: 140
Kutu No: 155 Belge No: 41
Kutu No: 155 Belge No: 42
Kutu No: 155 Belge No: 43
Kutu No: 155 Belge No: 44
Kutu No: 159 Belge No: 192
Kutu No: 209 Belge No: 92
Kutu No: 321 Belge No: 3

B. RESMİ YAYINLAR

- 1. İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (336-337-338 Mudanya Mütarekesine Kadar)**, Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesi, 4. Şube, Ankara 28.12.1341.
- 2. Türk İstiklal Harbi II. Cilt, (Batı Cephesi), 4. Kısım, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri**, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Seri No:1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.
- 3. Türk İstiklal Harbi VII. Cilt**, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara: 1975, s.516.
- 4. OHAM** (Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası)

C. TBMM ZABIT CERİDELERİ

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, Cilt 1, 24 Nisan 1336 (1920)

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, Cilt 1, 3 Mayıs 1336 (1920)

D. Kitaplar ve Makaleler

- Aker, M. Ş. (1937). *İstiklal Harbinde 57. Tümen ve Aydın Miladi Cidali*, Cilt I-II, İstanbul.
- Akın, V. (2009). *Sarayköy Heyet-i Milliyesi ve Milli Mücadele'de Sarayköy*, AAM Yayınları, Ankara.
- Akşit, A. (1944). *Denizli Memleket Hastanesi*, Yeni Basımevi, Denizli.
- Albayrak, M. (1998). *Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri (17 Mart 1919 - 2 Ağustos 1920)*, AAM Yayınları, Ankara.
- Apak, R. (1990). *İstiklal Cephesinde Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK Yayınları, Ankara.
- Aslan, S. ve Erdem R. (2017). "Hastanelerin Tarihsel Gelişimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Isparta, ss.7-21.
- Aydoğan, E. ve Ortak Ş (Der.). (2000). *Dr. İbrahim Tali Bey'in Günlüğü*, Arba Yayınları, İstanbul.
- Başaran, M. (2006). "Aydın'ın İşgalinde Heyet-i Milliyelerin Sağlık Sorunlarına Bakışı", *ÇTTAD*, 12, ss.67-80.
- Baykara, Tuncer. (1999). "Denizli" Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, C:4, İstanbul.
- Bilgiç, B. (1999). "Verem Hastalığının Sosyal Boyutları", *Detay (3)*, Ocak-Şubat, ss.8-10.
- Bozkurt, A.İ. ve Karatepe M. (2009). "Denizli Devlet Hastanesi Tarihçesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Denizli, ss.127-133.
- Cumhuriyet'in 15. Yıldönümünde Denizli*. (1938). Denizli Cumhuriyet Matbaası, Denizli.
- Çapa, M. (2002). "Kızılay" Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, C:25, Ankara.
- _____ (2010). *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara.
- Çelebi, M. (1992). *Heyet-i Nasiha; Anadolu ve Rumeli Nasihat Heyetleri*, Akademi Kitabevi, İzmir.
- Denizli Valiliği. (1968). *Denizli İl Yıllığı 1967*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Dervişoğlu, F.M. (2009), *Milli Mücadele'de Sağlık Teşkilatına Bir Bakış*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Demirtola, H. ve Atilla, A. (2015). "Türkiye'de Cumhuriyet'ten Bu Güne Merkezi Sağlık Yöneticileri", *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, C.1, S.2, ss.1-17.
- Doğan, H. (1999). "Denizli Devlet Hastanesinin Dünü ve Bugünü" *Detay (3)*, Denizli, Ocak-Şubat, ss.16-17.
- Ersoy, N. (2015). "Atatürk ve Tıbbiyeliler", *10 Kasım 2015 KÜ Tıp Fakültesi Konferansı*, İstanbul.

- Hacıfettahoğlu, İ. (2009). *Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara.
- Haytoğlu, E. (2009). "Kuva-yı Milliye Döneminde Denizli'de Sağlık Kurumları ve Faaliyetleri", *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (16), İstanbul, ss.95-101.
- Kaptan, Ş.T. (2002). *Denizlili Meşhurlar*, EGAY-DER Yayınları No:1, Haziran, Denizli.
- _____ (2004). *Kurtuluş Savaşında Denizlili Önderler*, Şükrü Tekin Kaptan Yayınları, Mayıs, Denizli.
- Keskin, E.N. (2012). *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1919-1928 Cilt I*, içinde: "İşgal Yönetimi ve Kurtuluş Örgütlenmesi", Ankara Üniversitesi Yayın No:360, Ankara.
- Kodal, T. (2007). *Atatürk Döneminde Denizli (1923-1938)*, Denizli Ticaret Odası Kültür Yayınları, No:4, Ankara.
- _____ (2009). *Denizli Nüfus Tarihi (1923-2008)*, Divan Kitap, Ankara.
- _____ (2012/1). "Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa ve Denizli İlişkileri", *Belgi*, S.3, Kış, ss.241-250.
- Koylu, Z. ve Altay S. (2009). "Milli Mücadele Sürecinde Türk Ordusu'nda Sağlık Hizmetleri (1919-1922)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Osmangazi Tıp Dergisi*, C.31, S.3, Eylül, ss.76-96
- Köstüklü, N. (1999). *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta, ve Burdur Sancakları*, AAM Yayınları, Ankara.
- Kuran, E. (1988). "Milli Mücadele'de Aydın ve Nazilli Cephesi", *Merkez Efendi Sempozyumu 27-29 Haziran 1988*, Türk Ocağı Denizli Şubesi Yayınları No:1, Manisa.
- Kutay C. (1973). *Kuruluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (1977). *İstiklal Savaşının Maneviyat Ordusu*, İstanbul.
- Kütükoğlu S.M. (1997). "Hatt-ı Hümayun" maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.16, Ankara, ss.485-488.
- Müftüler, L. (1947). *Milli Mücadele'de Denizli Heyet-i Milliyesi*, Balıkesir.
- Önen C. (2005). "Bir Zamanlar Denizli Memleket Hastanesi", *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi* (6), (Nisan-Mayıs- Haziran), Denizli, ss.10-14.
- Özkan, A.F. (1984). *İlimiz Denizli*, Hatiboğlu Yayınevi, Ankara.
- Özkaya, Y. (1994). *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Pancar E. (2011). "Aydın Cephesi Kuva-yı Milliyesi için Yürütülen İaşe ve İkmal Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.21, S.2 Elazığ, ss.274-284.
- Sarıkoymcu, A. (2012). *Milli Mücadelede Din Adamları I*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Sertoğlu, M. (1968). "Milli Mücadelemizde Kahraman Denizli", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.I, S. 6, İstanbul, ss.3-7.
- Tıkıroğlu, Z. (2005). *Belleklerden Gerçeklere Denizli*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları No:13, Denizli.
- Toker, T. (1968). *Denizli Tarihi*, Yenigün Matbaası, Denizli.
- _____ (1986). *Denizli Sağlık Tarihi, Sağlık Hizmetleri, Sağlık Kurum ve Kuruluşları*, Denizli Devlet Hastanesi Yardım Derneği No:1, Denizli.
- _____ (1983). *Kuvayı Milliye ve Milli Mücadele'de Denizli*, Denizli Sanayi Odası Yayınları, Denizli.
- Tuğluoğlu, F. (2008). "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32 (4), ss.351-359.
- Turan, M. (1999). *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, AAM Yayınları, Ankara.
- Türkman, S. (1998). "Kuva-yı Milliye'nin İaşe İkmal ve Heyeti Temsilîyenin Kararları", *Atatürk Yolu*, 6 (22), Kasım, ss.201-210.
- Tütenk, A.A. (1949). *Milli Mücadele'de Denizli*, Öğretmenler Yardımlaşma Derneği Yayınları, İzmir.
- Uluğtekin, M. ve Uluğtekin, M.G. (2013). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Ankara.
- Uluğtekin, M. ve Karal Akgün, S. (2002). *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara.
- Uysal, M.A. (2016). *Her Yönüyle Denizli Kazası*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Yıldırım, S. ve Zeynel B.K. (2010). *TBMM Albümü 1920-2010*, 1.Cilt 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları No:1, Ankara.
- Yurt Ansiklopedisi*. (1982). "Denizli", Anadolu Yayıncılık, Cilt: III, İstanbul, ss.2115-2214.

E. Tezler

Altıparmak, S. (2008). "Cumhuriyet Dönemi Denizli Sosyal Tarihi (1923-1950)", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon.

F. Elektronik Kaynaklar

"Tarihçe". (Erişim Tarihi: 30.11.2017) <http://www.denizlidh.saglik.gov.tr/TR,30780/tarihce.html>.

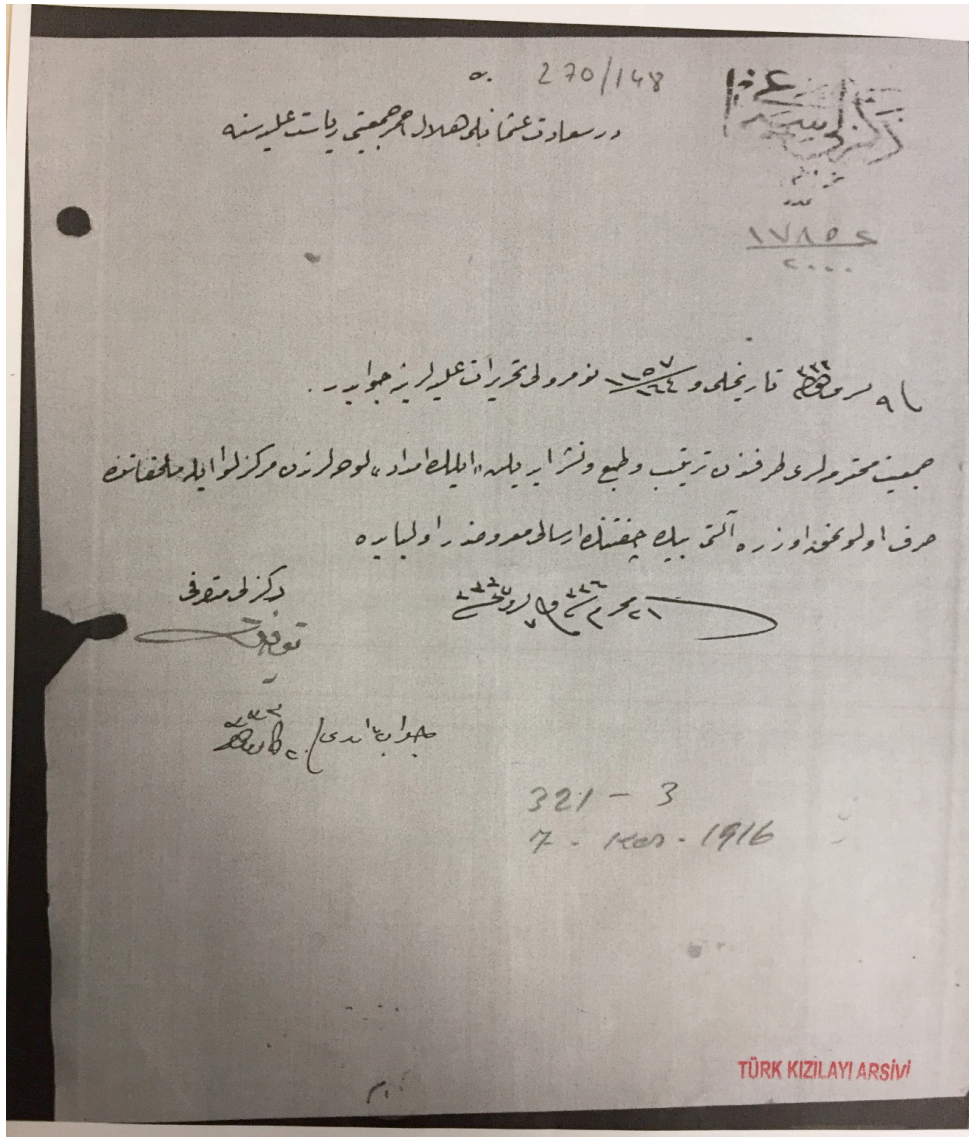
"İskorbüt Hastalığı Belirtileri ve Tedavisi". (Erişim Tarihi: 03.04.2018) <https://www.hastalikvesaglik.net/iskorbüt-hastaligi-belirtileri-ve-tedavisi/>.

"Kâğıt Paranın Tarihçesi". (Erişim Tarihi: 31.12.2017) <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TCMB+TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banknotlar/Banknotlarla+ilgili+Genel+Bilgiler>

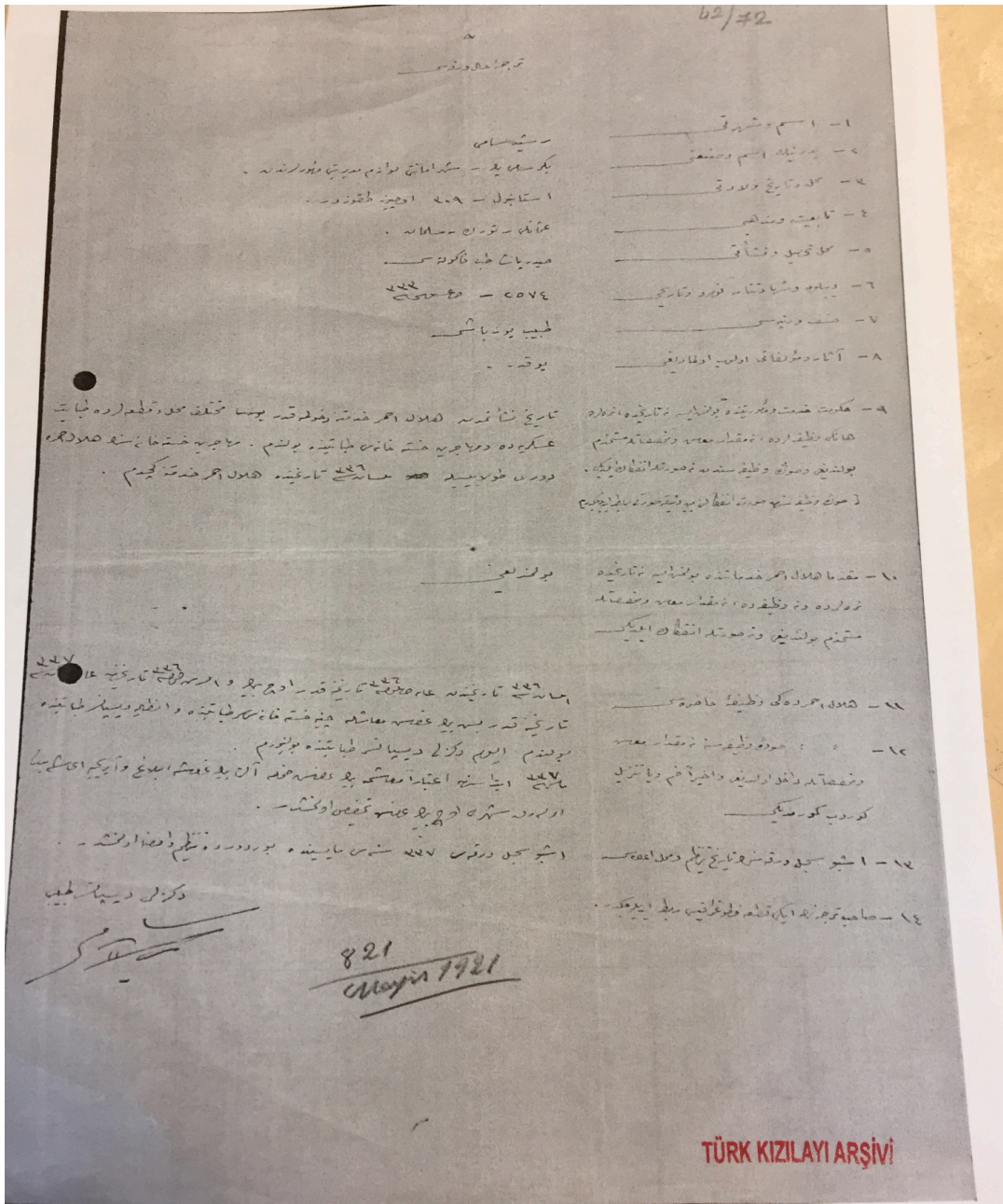
"Tifo ve Paratifo Nedir". (Erişim Tarihi: 05.06.2018) <http://www.dunyabulteni.net/genel/131237/tifo-ve-paratifo-nedir>.

"Yılançık Hastalığı Nedenleri, Belirtileri ve Tedavisi". (Erişim Tarihi: 05.06.2018) <https://www.saglikocagim.net/yanck-hastalg-erizipel-nedenleri-ve/>.

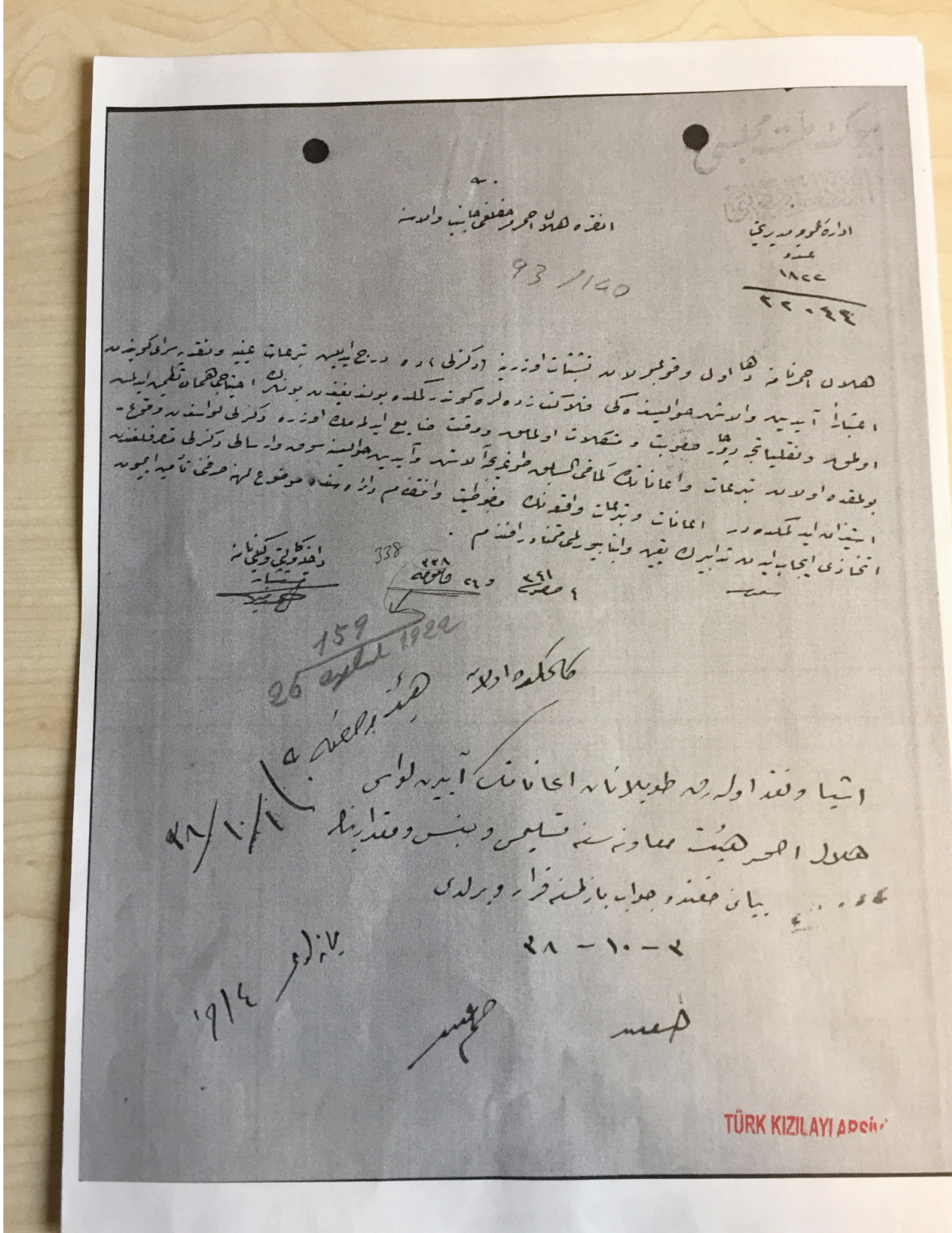
EKLER

Ek-1: Denizli Şubesi'nden Dersaadet Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Riyaseti Alisine gönderilen ilk yardım malzemeleri talebi hakkında belge.

Ek-2: Denizli Dispanseri tarafından hazırlanan 1921 yılına ait Tercüme-i Hal evrakı.

Ek-3: İdare-i Umumiye Müdüriyetinden Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gönderilen belge.